

KATALUNA ESPERANTISTO*

* Llengua internacional i drets lingüístics

NÚMERO 367 (133) · DESEMBRE 2017

Ideologies lingüístiques a Andorra

Estratègies de compromís per a modificar la política lingüística

Els períodes de la literatura en esperanto

Esperantistes en un món *eterne militanta*

Entrevista a Ilona Koutny

KATALUNA ESPERANTISTO*

LLENGUA INTERNACIONAL I DRETS LINGÜÍSTICS

NÚM. 367 (133) · DESEMBRE 2017

Pádraig B. Ó Laighin

- ▶ **Estratègies de compromís amb el govern i la Unió Europea per a modificar la política lingüística** 3

Maria Mazzoli

- ▶ **Ideologies lingüístiques a Andorra: percepcions de la comunitat portuguesa** 11

Geoffrey Sutton

- ▶ **Sobre els períodes de la literatura en esperanto** 27

Xavier Alcalde

- ▶ **Esperantistes en un món *eterna militanta*: En el centenari de la mort de Zamenhof la política lingüística** 33

- ▶ **Entrevista a Ilona Koutny** 39

Foto de la portada: Andorra la Vella, per Augustin Liviu

Kataluna Esperantisto és una publicació anual en català de l'Associació Catalana d'Esperanto sobre els drets lingüístics, les llengües de relació internacional, les llengües minoritzades i la història i actualitat de l'esperanto i de les llengües planificades.

Edita: Associació Catalana d'Esperanto
Apartat 1008
08200 Sabadell
www.esperanto.cat
info@esperanto.cat

Redactors: Hèctor Alòs i Font, Xavier Alcalde i Villacampa

Correcció lingüística: Josep Enric Peres i Blesa

Composició: Ferriol Macip i Bonet

ISSN de l'edició en paper: 2014-8364

ISSN de l'edició electrònica: 2014-8372

Dipòsit legal: B-27362-1982

La revista i l'entitat editora no comparteixen necessàriament les opinions que expressen els articles signats.

Tots els articles estan subjectes a llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/legalcode.ca>).

Està permès de reproduir-los i distribuir-los, sempre que es faci sense afany de lucre i se'n reconegui explícitament els autors, i l'Associació Catalana d'Esperanto com a editora.

Imprès a: Recordgraf, C/ Mandoni, 08004 Barcelona

En un moment en què la Gran Bretanya és a punt de deixar la Unió Europea, replantejant així la posició de l'anglès a Europa, Pádraig B. Ó Laighin ens ofereix una anàlisi de la campanya de la societat civil que va permetre que l'irlandès fos acceptat com a llengua oficial de la UE. Havent-hi participat d'una forma activa, l'autor reflecteix críticament el rol dels moviments socials a la negociació i destaca la importància del context per a poder defensar amb èxit els drets lingüístics dels ciutadans.

En segon lloc, Maria Mazzoli ens presenta les diferents ideologies lingüístiques que coexisteixen a Andorra. Fruit d'un extens treball de camp, l'autora descriu en detall i amb una gran dosi de sensibilitat i empatia els grups que sustenten les diverses ideologies, així com la seva evolució. Centrant-se en la comunitat portuguesa, l'autora ens mostra com és de diversa i com les representacions i actuacions dels catalanoparlants afecten les representacions, actituds i capacitats lingüístiques del grup immigrant.

A continuació, presentem per primer cop en català un text de Geoffrey Sutton sobre els períodes de la literatura en esperanto. Es tracta d'una qüestió fonamental en l'esperantologia i sobre la qual els diversos estudiosos no es posen d'acord. La proposta de Sutton parteix d'un objectiu eminentment pràctic. Així, per delimitar els diferents períodes, l'autor reflexiona sobre els possibles criteris, tant interns com externs, que es fan servir en aquest tipus de classificacions.

En l'any del centenari de la mort de Ludoviko Zamenhof, no podríem no dedicar un petit espai a la seva figura i al seu llegat. A partir de la conferència que va impartir Xavier Alcalde a la inauguració del darrer congrés català d'esperanto, l'autor reflexiona sobre les relacions entre l'esperantisme i el pacifisme. El text presenta diversos exemples sobre el treball humanitari dels esperantistes en conflictes armats, incloent-hi alguns que ens toquen ben de prop, com la guerra civil espanyola.

Finalment, inaugurem amb aquest número un nou apartat de la revista: l'entrevista. Hem tingut la sort de poder parlar amb Ilona Koutny, l'ànima dels estudis d'interlingüística de la universitat de Poznań, a Polònia, que enguany celebren el 20è aniversari. Es tracta d'uns estudis de postgrau impartits íntegrament en esperanto i amb un professorat i un alumnat internacionals.

Bona lectura!

ESTRATÈGIES DE COMPROMÍS AMB EL GOVERN I LA UNIÓ EUROPEA PER A MODIFICAR LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Pádraig B. Ó Laighin*

INTRODUCCIÓ

L'irlandès no va esdevenir llengua oficial de la Comunitat Econòmica Europea quan Irlanda s'hi va unir el 1973, tot i que constitucionalment era la llengua nacional i llengua oficial i d'Irlanda. L'elit política i administrativa irlandesa no va considerar necessari o beneficiós definir-lo com a tal. Amb el pas del temps van anar identificant-se desavantatges relacionats amb l'ocupació, la comunicació, la legislació, els programes culturals i educatius i la democràcia parlamentària. Aquestes àrees van convertir-se en el centre d'una campanya iniciada el 2003 per a aconseguir-ne l'oficialització. La campanya va transformar-se en un moviment social sota el nom de *Stádas*, la paraula irlandesa per a "estatus". Convé assenyalar que, per voluntat pròpia, vaig tenir un paper destacat en aquest moviment.

Assolir l'objectiu requeria estratègies eficaçes de dalt a baix i de baix a dalt. En els moviments a favor de les llengües, i també en altres moviments socials, l'element de protesta sovint ha dominat i, en absència de suports sistèmics, aquesta característica de vegades n'ha afeblit les possibilitats d'èxit en comptes de millorar-les. En aquest cas, només el govern irlandès, obtenint el suport unànim de tots els altres estats membres, podia aconseguir

Figura 1. Nens manifestant-se davant les oficines de la UE a Dublín.

* Pádraig Breandán Ó Laighin és investigador associat en el Centre d'Investigació en Ciències Socials del University College de Dublín. Va ser president de *Stádas*.

ESTRATÈGIES DE COMPROMÍS AMB EL GOVERN I LA UNIÓ EUROPEA PER A MODIFICAR LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

RESUM

La designació de l'irlandès com a llengua oficial de la Unió Europea el 2005 va ser el resultat de la interacció entre un moviment social dinàmic i un govern d'un estat membre, la qual va esdevenir una recerca compartida de canvis en la política lingüística. Atorgar l'estatut d'oficialitat a una llengua fora del context d'una ampliació de la Unió era una situació única que exigia un enfocament nou. Les estratègies adoptades des de bon començament, que es descriuen des d'una perspectiva participativa crítica, implicaven elements creixents de suport cívic i de demostració de la força d'aquest recolzament. Aquests elements definien un context social en què es preveia i era necessària una resposta governamental, de dalt a baix, que, finalment, es va donar. Es tracten aspectes de la negociació en l'àmbit europeu, així com dos casos paral·lels i relacionats en què els drets lingüístics dels ciutadans van ser defensats per decisions del Defensor del Poble Europeu.

Paraules clau: política lingüística, llengües oficials de la UE, llengua irlandesa, moviments socials, estratègies de canvi social, Defensor del Poble Europeu.

STRATEGIOJ DE INTERKONSENTO KUN LA REGISTRARO KAJ KUN LA EŬROPA UNIO POR MODIFI LA LINGVOPOLITIKON

RESUMO

La akcepto de la irlandia kiel oficiala lingvo de Eŭropa Unio en 2005 estis la sukcesa konkludo de interago inter vigla socia movado kaj registaro de membroŝtato, kiu fariĝis komuna serĉado de lingvopolitikaj ŝanĝoj. Doni oficialan statuson al lingvo ekster la kunteksto de plilarĝigo de la Unio estis unika situacio, kiu postulis novan aliron. La strategioj adoptitaj ekde la komenco, ĉi tie priskribitaj el kritika partoprena perspektivo, postulis elementojn de civitana subteno kaj pruvado de ties forto. Ĉi elementoj difinis socian kuntekston, en kiu oni konsideris desupran registaran subtenon nemalhavebla kaj antaŭvidis ĝin, kio finfine okazis. Oni pritraktas la intertraktadon ĉe la eŭropa nivelo, kaj ankaŭ du paralelajn kaj rilatajn kazojn, en kiuj la lingvaj rajtoj de la civitanoj estis subtenitaj de decidoj de la Eŭropa Rajtoprojektanto.

Ŝlosilaj vortoj: lingvopolitiko, oficialaj lingvoj de EU, irlandia lingvo, sociaj movadoj, strategioj por sociaj ŝanĝoj, Eŭropa Rajtoprojektanto.

STRAITÉISÍ I GCAIDREAMH LE RIALTAS AGUS LEIS AN AE D'FHONN ATHRUITHE BEARTAIS TEANGA A BHAINTE AMACH

ACHOIMRE

Nuair a ainmníodh an Ghaeilge mar theanga oifigiúil de chuid an Aontais Eorpaigh sa bhliain 2005, ba chríoch shásúil é ar shaothrú gluaiseachta sóisialta bríomhairre agus Rialtais Ballstáit as lámha a chéile sa deireadh d'fhonn athruithe beartais teanga a bhaint amach. Ba staid ar leith a d'iarr cur chuige nua é stádas oifigiúil a bheith á bhronnadh lasmuigh de chomhthéacs méadaithe. Léirítear, i gcur síos á dhéantar ó pheirs-pictíocht chriticiúil rannpháirteach, gur tháinig, mar thoradh ar na straitéisí a cuireadh i bhfeidhm ón mbonn aníos, forás de réir a chéile ar thacaíocht an phobail agus ar léirithe a nirt, agus gur cruthaíodh comhthéacs sóisialta ina rabhthas ag súil go ngníomhódh an Rialtas ón mbarr anuas, mar ba ghá, rud a tharla. Déantar gnéithe den idirbheartaíocht ar an leibhéal Eorpach a chíoradh, chomh maith le dhá chás chomhthreormhara agus ghalmhara inar dheimhnigh cinntí de chuid an Ombudsman Eorpaigh cearta teanga saoránach.

Eochairfhocail: beartais teanga, teangacha oifigiúla an AE, an Ghaeilge, gluaiseachtaí sóisialta, straitéisí um athruithe sóisialta, Ombudsman Eorpach.

GUIA DE CONVERSA-CATALÀ ESPERANTO

Breu introducció a la llengua i el moviment esperantistes

Amb les seves explicacions, estructures, models de frases, resum gramatical i vocabulari, aquesta guia de conversa en format de butxaca (105x148 mm) és l'eina imprescindible per a aquelles persones que volen iniciar-se en el coneixement de la llengua i el món esperantistes d'una manera pràctica. Demana-la a www.esperanto.cat

l'adopció per part del Consell Europeu d'un reglament que fes que l'irlandès esdevingués llengua oficial.¹ Va caler, doncs, convèncer el govern de la necessitat de canvi, atreure'l al moviment pel canvi i, en el seu moment, donar-li suport en la seva acció diplomàtica per a obtenir un acord unànim.

IMPLEMENTAR UNA ESTRATÈGIA PER A CANVIAR LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA

Al meu parer, en dissenyar una estratègia per a canviar la política lingüística de baix a dalt, calen certs elements. En primer lloc, cal una comprensió profunda de les implicacions socials, jurídiques, polítiques i pragmàtiques del canvi proposat. Aquesta comprensió, com a mínim, ha d'igualar — i preferiblement superar — el coneixement que en tinguin els qui tenen el poder, els seus assessors i alts càrrecs de l'administració. En segon lloc, cal una comunicació fluida amb qui té la competència jurídica per a aconseguir el canvi. I, finalment, com a corollari necessari per a convèncer els polítics i els governs, cal bastir, reivindicar i demostrar un suport social ampli. Aquests principis bàsics generals poden ser aplicables en situacions diverses en què les campanyes busquen endegar moviments socials per a aconseguir canvis o altra mena d'objectius en la política social.²

1 L'article 342 del Tractat de funcionament de la Unió Europea estableix que les normes relatives a les llengües de les institucions, sense perjudici de determinades disposicions relatives al Tribunal de Justícia, seran determinades per unanimitat pel Consell de la Unió Europea mitjançant reglaments. Només el Consell, mitjançant aquest procediment, pot modificar el Reglament 1/1958, que determina els idiomes oficials i de treball de les institucions de la Unió Europea i estableix drets i paràmetres associats amb el seu ús.

2 Una estratègia semblant va seguir-se en una acció col·lectiva al Canadà en la qual vaig actuar com a president d'un òrgan de coordinació. L'objectiu, finalment reeixit, era d'obtenir el reconeixement de la importància de la dimensió irlandesa en el desenvolupament de la Grosse Île com a lloc històric nacional (vegeu Ó Laighin 2017).

En un seminari públic sobre l'estatus de l'irlandès a la Unió Europea, celebrat a l'Oireachtas na Gaeilge, un festival de les arts en llengua irlandesa, el novembre de 2003, vaig esbossar un escenari d'oportunitats polítiques en el qual l'irlandès podia convertir-se en llengua oficial, les implicacions fonamentals associades, les enteses i malentesos, les promeses i actituds del govern sobre la qüestió, i vaig afirmar que res per sota de l'estatus de llengua oficial i de treball no seria acceptable (Ó Laighin 2003a, 2003b). Poc temps després, vaig reunir-me amb destacats membres de dues de les principals organitzacions relacionades amb la llengua i vam acordar la creació d'un grup de treball, amb el nom de Stádas, que tindria per objectiu aconseguir per a l'irlandès l'estatus de llengua oficial de la Unió Europea. Es va acordar que la nova agrupació actuaria de manera independent, però amb el ple suport de les dues organitzacions: Conradh na Gaeilge, una organització de voluntaris amb el suport de l'estat, i Comhdháil Náisiúnta na Gaeilge, un òrgan de coordinació finançat per l'estat per a les organitzacions que treballen en favor de llengua irlandesa. La participació activa d'aquests dos organismes en el nou grup de treball, al nivell dels seus alts càrrecs, va ser fonamental per a mobilitzar suports a nivell popular entre la comunitat de parla irlandesa, així com per a facilitar la comunicació amb el conjunt de la població irlandesa.

La metodologia de la campanya Stádas va ser polifacètica. Havent analitzat de forma exhaustiva l'estatus de l'irlandès en la legislació irlandesa i europea, vam intentar mostrar amb arguments lògics que l'oficialitat beneficiava els ciutadans d'Irlanda, que hi hauria avantatges pràctics per a la població i que el canvi enfortiria l'ús de l'irlandès a llarg termini. En resum, vam argumentar que l'estatus de llengua oficial portaria avantatges d'ocupació en el context actual en

què “els estats utilitzen el seu poder per a assegurar que les competències lingüístiques pròpies siguin valorades com a un capital en el mercat” (Ó Laighin 2005: 32); que les actes oficials de la UE i la informació dels llocs web haurien d'estar disponibles en les llengües oficials dels estats membres; que els diputats irlandesos haurien de tenir dret a utilitzar la llengua nacional i primera llengua oficial de l'estat en el Parlament Europeu; que una sèrie de programes culturals i educatius només es financen per a les llengües oficials de la UE; que l'estatus internacional d'una llengua pot ser important per a la vitalitat de la seva comunitat; i que els entorns de traducció enriqueixen les llengües (Ó Laighin 2005, 32–33).

Vam entaular els contactes i la negociació política sobre aquests temes, no només amb el govern, sinó també amb els diferents partits de l'oposició, alhora que treballàvem per establir una base de suport social forta i diversa. Es va contactar amb organitzacions culturals i artístiques per a aconseguir-ne el suport, així com amb organitzacions professionals, sindicats i també regidors. El recolzament va créixer exponencialment i es va estendre a la diàspora irlandesa a l'estranger: organitzacions al Canadà, els Estats Units i l'Argentina van fer intervencions públiques a favor dels nostres objectius. Una delegació d'organitzacions irlandeses a la Gran Bretanya va arribar a presentar una petició al govern irlandès. Un ciutadà finlandès va endegar una petició a Internet per a demanar al govern irlandès que sol·licités l'oficialització de l'irlandès.

De bon començament, vam reconèixer la importància de comunicar les nostres anàlisis, interpretacions i propostes de manera eficaç a través dels mitjans de comunicació escrits i audiovisuals, tant de forma activa com reactiva. Es van publicar cartes al director i comentaris en irlandès i anglès en diaris i revistes.

Figura 2. Signant la felicitació de nadal per a Romano Prodi, president de la Comissió Europea

Vam esforçar-nos a respondre a les informacions inaccurades i a la desinformació sobre les implicacions de l'oficialització de l'irlandès. Els portaveus de Stádas van participar en nombrosos programes de ràdio i televisió, des d'alguns de gran ressò en mitjans nacionals fins a emissions en mitjans locals i regionals. Vam participar en conferències acadèmiques i reunions de càrrecs de l'administració. El consens popular que va sorgir sobre la qüestió va ser tal, que un parlamentari irlandès al Parlament Europeu, Seán Ó Neachtain, mentre recaptava suport electoral en una zona rural parlant amb detall sobre normes de pesca, va ser interromput per un membre del públic que volia que es posicionés sobre la importància de l'oficialització de l'irlandès, cosa a la qual va accedir de bon grat.

L'estratègia en les seves primeres etapes va incloure discretes, però efectives, mostres públiques de suport, com ara una en què alumnes d'escoles primàries de llengua irlandesa, per iniciativa pròpia i amb el consentiment i suport de pares i professors, van manifestar-se da-

vant les oficines de la UE a Dublín (figura 1). Alguns dels cartells portaven el lema "Tír gan teanga tír gan anam" ["un país sense llengua és un país sense ànima"], els orígens del qual es remunten al període revolucionari del principi del segle xx.

Els nens van fer i van lliurar als representants de la UE una gran felicitació de nadal, dirigida a Romano Prodi, llavors President de la Comissió, demanant el seu suport a l'oficialització de la llengua irlandesa com a regal de nadal (figura 2).

Vaig tenir l'oportunitat d'adreçar-me sobre aquest tema de rellevància pública, en nom meu i de Stádas, als assistents a una sessió plenària del Fòrum Nacional sobre Europa. La meua intervenció en el Fòrum, publicada en forma bilingüe, va ser àmpliament distribuïda i fou molt utilitzada com a base en els debats posteriors en les cambres del parlament irlandès (Ó Laighin 2004). El fet que compartís la sessió plenària amb Javier Solana, llavors secretari general del Consell de la UE i alt representant de la política exterior

i de seguretat comuna, va permetre que tingués més ressò i alhora va assegurar la presència d'alts càrrecs del govern.

El lobbisme i les reunions amb polítics van portar al fet que les dues cambres del parlament irlandès adoptessin unànimement, al principi de 2004, propostes que instaven el govern a sol·licitar l'oficialització d'irlandès. Aquestes mocions, tot i no tenir efecte vinculant sobre el govern, eren importants simbòlicament i reflectien fins a quin punt els polítics i els seus partits reconeixien els beneficis del canvi proposat i la força del suport popular. Molts ajuntaments van adoptar mocions similars.

Per empènyer la presa de decisions per part del govern, es va celebrar a Dublín, l'abril de 2004, durant la campanya per a les eleccions locals i europees, una demostració clara de suport públic. Milers de persones van recórrer els carrers del centre de la ciutat fins a arribar al Dáil, la cambra baixa del parlament irlandès (figura 3). Allà, per invitació de Stádas, representants d'un ventall ampli de partits polítics van dirigir-se a la multitud i, en general, van reforçar el compromís dels seus partits amb l'oficialització de l'irlandès a la Unió Europea.

La petició d'Internet, amb els noms dels més de vuitanta mil signants, va ser lliurada a Seán Ó Neachtain, diputat que era present en representació del govern. Panu Petteri Höglund, l'iniciador de la petició, es va dirigir a la multitud en irlandès (figura 4).

En el transcurs de la campanya, es va considerar essencial d'incloure la comunitat lingüística dominant a Irlanda, els qui parlen principalment l'anglès. Es van plantejar des del principi les qüestions sobre els costos econòmics de l'estatus oficial de l'irlandès. En aquest sentit, Stádas es va centrar en el fet que una vegada l'irlandès esdevingués oficial, els serveis d'aquesta llengua es pagarien del pressupost de la Unió Europea en matèria de llengües, de la mateixa manera que succeeix amb els altres idiomes oficials. Vam afirmar que els irlandesos tenien dret a aquestes despeses, ja que paguen amb els seus impostos per cadascuna de les llen-

Figura 3. Demostració de suport públic per l'oficialització de l'irlandès a la Unió Europea

gües oficials existents. Aquest argument va rebre el suport del lloc web de la Comissió Europea, que, defensant el règim lingüístic oficial, subratllava que el cost total del contribuent europeu era inferior al cost d'una tassa de cafè per any: 1,83 € per contribuent era la xifra que hi figurava en aquell moment. Això va deixar de banda el problema econòmic a nivell irlandès i, a l'europeu, la despesa compartida va ser plantejada per Stádas com una qüestió de no discriminació.

Stádas no va aclarir si seria necessari traduir a l'irlandès les parts no traduïdes del cabal comunitari, el corpus de legislació de la UE, com a condició per a la seva oficialització. Vam argumentar que la traducció sol ser una condició per a l'adhesió a la UE, però que donat que Irlanda ja n'era membre, aquesta condició no era necessària. En qualsevol cas, el principi de seguretat jurídica també ha estat tractat mitjançant acords constitu-

cionals i legals a Irlanda per tal de proporcionar versions bilingües de la legislació aplicable. No obstant això, vam encoratjar l'estat a traduir els documents clau del cabal, més enllà dels tractats que ja havien estat traduïts a l'irlandès. La traducció del cabal, però, no es va imposar com a requisit. Tot i que no va acceptar traduir el conjunt del cabal, l'estat va emprendre dos projectes costosos a càrrec dels contribuents irlandesos: un projecte de terminologia, que va fer que l'irlandès estigués a la base de dades terminològica de la UE per davant de totes les llengües admeses a partir de 2003, i un projecte de formació de traductors i intèrprets a les universitats. Tanmateix, aquestes despeses previstes no van esdevenir qüestions de debat públic fins després de la decisió d'atorgar a l'irlandès l'estatus oficial dins la UE.

Si bé hi va haver a Irlanda una oposició política i ideològica a tot el projecte, en

El lobbisme i les reunions amb polítics van portar al fet que les dues cambres del parlament irlandès adoptessin unànimement, al principi de 2004, propostes que instaven el govern a sol·licitar l'oficialització d'irlandès

PÁDRAIG Ó LAIGHÍN, STÁDAS

Figura 4. Presentació de la petició. D'esquerra a dreta: Seán Ó Neachtain, Panu Petteri Höglund, Aoife Ní Scolai i Pádraig Ó Laighin

el marc d'una resistència considerable de l'estat a subministrar una àmplia gamma de serveis a la comunitat de parla irlandesa, van ser els arguments pragmàtics que van vèncer: l'accés a un finançament europeu addicional per als projectes culturals i educatius, l'avantatge de poder incloure l'irlandès com a llengua oficial qualificada en les sol·licituds de càrrecs no lingüístics a la UE, etc.

El juliol de 2004 el govern irlandès va anunciar la seva intenció de sol·licitar l'oficialització de l'irlandès a la UE i immediatament va entrar en intenses negociacions amb el Consell de la Unió i amb alguns estats membres. Stádas va estar informat d'aquestes negociacions, va fer recomanacions i proporcionà ajuda sempre que era possible. El 23 de novembre de 2004 Irlanda va proposar formalment un reglament que acordés a l'irlandès l'estatus de llengua oficial i de treball d'acord amb el Reglament 1/1958. Les negociacions, especialment des d'aquest moment, van patir complicacions greus. El 13 de desembre del 2004 Espanya va presentar una proposta per a incloure "el basc, el galleg i l'idioma anomenat català a la Comunitat Autònoma de Catalunya i a la de les Illes Balears i valencià

a la Comunitat Valenciana"³ com a llengües oficials i de treball de la UE en virtut del Reglament 1/1958, tot i que amb disposicions especials que se li adjuntaven. Una reunió entre el *Taoiseach* Bertie Ahern i el primer ministre espanyol José Luis Rodríguez Zapatero, el 28 d'abril de 2005, va conduir a deslligar les dues demandes lingüístiques l'una de l'altra. Posteriorment cadascuna va ser tractada d'una manera diferent. El govern d'Àustria va expressar alguns dubtes, però aquests van ser dissipats. L'obstacle principal va ser la preocupació plantejada pels Països Baixos sobre qualsevol possible increment del pressupost de la UE. Cal assenyalar que aquesta inquietud sorgia després del rebuig dels seus ciutadans per referèndum del projecte de Constitució Europea. Les dificultats es van superar en proposar una excepció temporal que limitaria, almenys a curt termini, el volum de documents legislatius traduïts a l'irlandès.

El juny de 2005 el Consell de Ministres va decidir per unanimitat incloure l'irlandès com a llengua oficial i de treball d'acord amb el Reglament 1/1958, a partir de 2007.

³ Consell de la Unió Europea, 16220/04, CAB 69, POLGEN 56, 16 de desembre de 2004.

Stádas havia aconseguit el seu objectiu. El 2015 el Consell va decidir unànimement que l'excepció havia de finalitzar el 31 de desembre de 2021, i així va introduir un servei lingüístic complet en irlandès, però aquesta és una altra història.

EL DRET A UNA RESPOSTA DE LES INSTITUCIONS DE LA UE EN LA MATEIXA LLENGUA DEL TRACTAT

Durant la campanya per l'oficialització de l'irlandès, va sorgir una complicació important en relació amb el dret dels ciutadans a comunicar-se amb les institucions comunitàries en qualsevol de les llengües del Tractat i rebre una resposta en la mateixa llengua. Hi havia una anomalia en el moment en què l'irlandès era l'única llengua dels Tractats que no era alhora llengua oficial. Havent rebut respostes de diverses institucions en anglès a cartes enviades en irlandès, vaig formular una denúncia formal al Defensor del Poble Europeu el 2006 a partir de l'exemple més recent, una resposta en anglès del Consell de la Unió Europea. El cas es va resoldre a favor meu l'any següent, amb la promesa que les normes sobre respostes en la mateixa llengua es complirien des d'aleshores.⁴

El Defensor del Poble Europeu, P. Niki-foros Diamandouros, va resumir succinctament el cas de la manera següent:

El Defensor del Poble assenyala que l'article 21 del Tractat de la CE reconeix el dret inequívoc dels ciutadans d'escriure a les institucions comunitàries en qualsevol de les llengües del Tractat i rebre una resposta en la mateixa llengua. Aquest dret es defineix amb més detall en l'article 13 del Codi Europeu de Bones Pràctiques Administratives⁵, el qual estableix que els funcionaris vetllaran perquè cada ciutadà o qualsevol persona que escrigui a la institució en una de les llengües

⁴ Hi ha un report detallat sobre el cas en irlandès (Ó Laighin 2013).

⁵ El Codi Europeu de Bones Pràctiques Administratives pot trobar-se en el lloc web del Defensor del Poble Europeu (http://www.ombudsman.europa.eu/code/pdf/en/code2005_en.pdf).

del Tractat rebí una resposta en el mateix idioma. El Defensor del Poble assenyala que, en interès de la democràcia, la transparència, la legitimitat i l'eficàcia, s'ha reconegut el dret fonamental dels ciutadans a dirigir-se a les institucions de la UE en qualsevol de les llengües del Tractat i rebre una resposta en la mateixa llengua.⁶ A més, qualsevol incompliment d'aquest dret fonamental afecta la dignitat i la individualitat del ciutadà. Qualsevol infracció d'aquest dret fonamental per part de les institucions de la UE constitueix un cas de mala administració. (Defensor del Poble Europeu 2007, paràgraf 2.5)

Aquest cas va ser considerat pel Defensor del Poble en el seu informe anual de 2007 com un exemple de les millors pràctiques en el funcionament de les institucions i agències europees (Defensor del Poble Europeu 2008: 23).

LA NEGATIVA DEL PARLAMENT EUROPEU A PROPORCIONAR UNA VERSIÓ IRLANDESA DEL SEU LLOC WEB

Després de la decisió del Consell de la UE d'atorgar l'estatus d'oficialitat a l'irlandès, he seguit treballant per a assegurar que l'estatut legal conferit s'implementés a la pràctica i d'acord amb la legislació europea. Vaig considerar preocupants els retards en la preparació de les versions irlandeses de llocs web institucionals. Vaig comunicar la meua inquietud a la Comissió, la principal institució responsable de l'aplicació de la legislació, i vaig mantenir reunions i intercanvis d'opinions amb el comissari pel multilingüisme, Leonard Orban, i altres responsables d'alt nivell, així com amb el departament d'afers exteriors del govern irlandès i la representació permanent d'Irlanda a Brussel·les.

Finalment, la Comissió i el Consell van crear versions irlandeses dels seus llocs

⁶ Article 21 del Tractat de la CE i article 41, apartat 4, de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea.

Figura 5. Detall de la captura de pantalla d'una pàgina de segon nivell en la versió en llengua irlandesa del lloc web del Parlament

web, però el Parlament Europeu va mantenir-se intransigent: aquesta institució ni tan sols permetia incloure en el lloc web el nom de la llengua a la llista desplegable de les llengües oficials. Les meves cartes al Parlament van ser ignorades. Aquesta era una qüestió preocupant, ja que, segons la meua lectura de l'article 41, apartat 4, de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea, no només tenia dret a rebre una resposta a les meves cartes en irlandès, sinó que, més important encara, el Parlament estava obligat a respondre-les-hi. Estava en contacte amb diversos diputats del Parlament Europeu, els quals van plantejar la qüestió al Parlament i en reunions amb alts càrrecs de l'administració. Després d'aquests intents extensius i exhaustius a nivell civil, polític i administratiu, i tenint en compte la negativa contínua del Parlament a fer que la seva pàgina web estigués disponible en irlandès, vaig presentar una reclamació al Defensor del Poble Europeu l'abril de 2012. Aquest cas, com l'anterior, va portar-se oficialment en irlandès, però era molt més complex que el precedent, amb opi-

nions llargues i detallades que intercanviàvem el Defensor del Poble Europeu, el Parlament i jo.

Vaig argumentar que la negativa del Parlament a crear una versió en irlandès del seu lloc web era una violació dels principis d'igualtat, no discriminació i multilingüisme i dels drets dels ciutadans; a més, l'exclusió de l'irlandès del lloc web mitjançant una senzilla mesura administrativa era illegal;⁷ i que jo mateix, com a ciutadà, la comunitat lingüística irlandesa en general i el poble d'Irlanda estàvem desfavorits per aquestes

⁷ Aquest argument concret es va fonamentar en la decisió del Tribunal de Justícia Europeu en el cas C-566/10 P (Itàlia contra Comissió). Vaig al·legar que el Parlament, no havent abordat el tema en el seu reglament intern, havia assumit el paper del Consell, en pretendre adoptar, mitjançant una simple mesura administrativa, normes sobre quines llengües havien d'emprar-se en el seu lloc web, normes que feien que el lloc web estigués disponible en 22 de les 23 llengües oficials, però que exclouia l'irlandès.

infraccions. Es van plantejar qüestions de transparència, legitimitat democràtica i responsabilitat. La qüestió fonamental a decidir era si el Parlament violava o no l'article 21 de la Carta dels Drets Fonamentals, que prohibia la discriminació per motius lingüístics. Si bé una diferència de tracte pot ser justificable si té un objectiu legítim i declarat, els mitjans per a assolir l'objectiu han de ser adequats o necessaris, és a dir, han de ser proporcionals.

Després de més d'un any d'investigació, la conclusió essencial del Defensor del Poble Europeu, P. Nikiforos Diamandouros, va ser la següent:

Segons el Defensor del Poble, el Parlament va limitar de forma injustificable i desproporcionada l'ús de l'irlandès en la seva pàgina web, ja que no el va fer incloure en cap eventualitat. Això constitueix

un cas de mala administració. (Defensor del Poble Europeu 2013, paràgraf 41).

Sobre la base de les seves consultes sobre aquesta reclamació, el Defensor del Poble va fer el següent projecte de recomanació al Parlament:

El Parlament hauria de garantir, de forma progressiva i d'acord amb un calendari disponible públicament, l'ús adequat i proporcionat de l'irlandès en el seu lloc web. Com a mínim, el Parlament hauria d'assegurar que qualsevol secció en què es proposi al ciutadà d'interactuar amb el parlament estigui disponible en irlandès (Defensor del Poble Europeu 2013, secció C).

El Parlament va acceptar la gravetat de la constatació de mala administració i immediatament va endegar la confecció d'un lloc web en irlandès

(Figura 5). El web és ara comparable amb els d'altres llengües oficials i constitueix un ric recurs informatiu sobre la Unió Europea i un mitjà interactiu gràcies al qual els ciutadans de parla irlandesa poden gaudir dels seus drets i exercir-los.

OBSERVACIONS FINALS

He presentat aquí alguns principis rectors per a promoure canvis en les polítiques lingüístiques: adquirir els coneixements adequats, comunicar-se eficaçment amb els qui tenen la competència legal per a prendre decisions i bastir i demostrar un suport social. Ho he fet mostrant com aquests principis van implementar-se per a obtenir l'estatus de llengua oficial de la UE per a l'irlandès i també descrivint dues situacions en què una acció individual eficaç va prevaler sobre l'acció col·lectiva en un marc jurídic coordinat.

BIBLIOGRAFIA

European Ombudsman (2007). "Decision of the European Ombudsman on Complaint 2580/2006/TN against the Council of the European Union". 24 d'abril. Estrasburg: European Ombudsman.

— (2008). *Annual Report 2007*. European Communities.

— (2013). "Draft Recommendation of the European Ombudsman in his Inquiry into Complaint 861/2012/RA against the European Parliament: Made in Accordance with Article 3(6) of the Statute of the European Ombudsman". 31 de juliol. Estrasburg: European Ombudsman.

Ó Laighin, Pádraig B. (2003a). "Stádas Aontais, agus an tSlí le hAitheantas Oifigiúil a Bhaint Amach". *Foinse*, 2 de novembre de 2003.

— (2003b). "Stádas Oifigiúil don Ghaeilge san Aontas Eorpach: Aitheasc a thug an t-údar ag Seimineár Chonradh na Gaeilge le linn an Oireachtais i dTrá Lí, 1 Samhain 2003". *Feasta*, novembre de 2003.

— (2004). *I dTreo Aitheantais don Ghaeilge mar Theanga Oifigiúil Oibre den Aontas Eorpach / Towards the Recognition of*

Irish as an Official Working Language of the European Union. Dublín: Clódhanna.

— (2005). "The Status of Irish in the Linguistic Regime of the European Union (*Author's Translation*).". Dins: Kirk, John M.; Ó Baoill, Dónall P. (red.). *Legislation, Literature and Sociolinguistics: Northern Ireland, the Republic of Ireland, and Scotland*. Belfast: Cló Ollscoil na Banríona, p. 26–35.

— (2013). *An Ceart Comhfhreagrais i nGaeilge le hInstitiúidí an Aontais Eorpaigh: Cás Ombudsman Eorpaigh 2580/2006/TN*. Dublín: Coiscéim; Mont-real: Éditions de Lis.

— (2017). "Contesting Historical Space: The Campaign to Have Grosse Île Designated a National Historic Site with the Irish Dimension as Its Main Theme." Dins: Conrick, Maeve; Eagles, Munroe; Koustas, Jane; Ní Chasaide, Caitríona (red.). *Landscapes and Landmarks of Canada: real, imagined, (re)viewed*. Waterloo, Canadà: Wilfrid Laurier University Press, p. 123–144.

IDEOLOGIES LINGÜÍSTIQUES A ANDORRA: PERCEPCIONS DE LA COMUNITAT PORTUGUESA

Maria Mazzoli*

1. INTRODUCCIÓ

Aquest treball se centra en l'entorn lingüístic dels immigrants portuguesos a Andorra, les seves ideologies lingüístiques i opcions d'aprenentatge de llengües. El català és l'única llengua oficial d'Andorra; el francès i el castellà també s'hi parlen i són llengües d'educació establertes. Els ciutadans portuguesos representen més del 13% de la població resident d'Andorra. Són immigrants procedents majoritàriament del nord de Portugal a la recerca d'oportunitats de treball, amb onades massives a partir de la dècada de 1980 facilitades pel bon funcionament de les xarxes familiars. La majoria dels portuguesos treballen en empreses de la construcció o en activitats comercials relacionades amb el turisme i l'hostaleria. En aquest article descriuré les ideologies lingüístiques relacionades amb el català, el castellà, el francès i el portuguès en el si de la comunitat portuguesa en territori andorrà. Mostraré com la comprensió de les ideologies lingüístiques ajuda a interpretar les necessitats de la comunitat i destacaré les possibles àrees de conflicte.

Aquest estudi de cas es va desenvolupar dins del projecte MIME, un acrònim que significa “Mobilitat i Inclusió a l'Europa Multilingüe” (en anglès, “Mobility and Inclusion in Multilingual Europe”).¹ A Europa, i al món, persones i comunitats de tota mena de perfils socioeconòmics són cada vegada més propenses a traslladar-se diverses vegades al llarg la seva vida per a diferents finalitats (estudis, treball, turisme, jubilació, etc.). L'augment de la mobilitat afecta la dinàmica d'inclusió en

1 Aquest estudi forma part d'un programa de recerca finançat dins del Setè Programa Marc de la Comunitat Europea en virtut de l'acord de subvenció núm. 613344. Aquesta investigació també ha estat possible gràcies al finançament privat. Agraïixo a totes les persones que han participat en la recerca, especialment als entrevistats de la comunitat portuguesa d'Andorra i altres residents a Andorra que han contribuït amb el seu temps i coneixement. Desitjo destacar les aportacions de Manuel Prat Oller, Isabel de la Parte i l'Arxiu Nacional d'Andorra, Joan Sans (Cap del Servei de Política Lingüística d'Andorra), Joan Micó (Director del CRES), José Luis Carvalho, els membres del grup d'investigació MIME WP3 de la Universitat Milano-Bicocca i els participants en el taller Integració, Inclusió, Assimilació i Guetització en un Marc de Mobilitat, organitzat a la Universitat d'Estocolm per Gabriele Iannàccaro. Agraïixo a Hèctor Alòs i Font els comentaris, l'edició i la traducció. Joan Pedro Simon va transcriure la majoria de les entrevistes.

* Maria Mazzoli és investigadora postdoctoral de la Universitat de Bremen en el grup d'Estudis Lingüístics Postcolonials. Col·labora amb l'equip MIME (Mobilitat i Inclusió a l'Europa Multilingüe) de la Universitat de Milano-Bicocca.

**IDEOLOGIES LINGÜÍSTIQUES
A ANDORRA: PERCEPCIONS
DE LA COMUNITAT
PORTUGUESA**

RESUM

En aquest article presento un estudi de cas sobre trajectòries en l'aprenentatge de llengües i ideologies lingüístiques d'immigrants portuguesos residents a Andorra. L'estudi de cas es va concebre com a part del projecte MIME, que se centra en com facilitar un compromís entre la mobilitat i la inclusió social en diferents grups d'immigrants a Europa. Aquest treball es basa en una col·lecció de 19 entrevistes, gravades en vídeo com biografies lingüístiques, durant dues estades a Andorra. L'article examina com els entrevistats portuguesos veuen les llengües del seu entorn (català, castellà, francès i portuguès). L'article aborda també la interacció entre el castellà i el català en el territori andorrà tal com afecta la comunitat portuguesa, que va optar principalment pel castellà, especialment als anys vuitanta. A continuació, presenta les possibles actituds i els usos lingüístics de les famílies amb fills nascuts a Andorra, i assenyala que la segona generació sovint opta pel castellà i/o el català. Finalment, parla sobre la conscienciació lingüística i l'avaluació de les necessitats d'aprenentatge de les persones en mobilitat, tenint en compte que els idiomes implicats són prou propers per a assolir una comprensió mútua limitada.

Paraules clau: ideologies lingüístiques, emigrants portuguesos, Andorra, biografies lingüístiques

**LINGVAJ IDEOLOGIOJ
EN ANDORO: PERCEPTOJ
DE LA PORTUGALA
KOMUNUMO**

RESUMO

En tiu ĉi artikolo mi prezentas kaz-esploron pri trajektorioj en la lingvolernado kaj lingvo-ideologioj de portugalaj elmigrintoj loĝantaj en Andoro. La kaz-esploro estis elpensita kiel parto de la MIME-projekto, kiu koncentriĝas sur la manierojn faciligi la atingon de ekvilibro inter movebleco kaj socia inkluziveco en diversaj enmigrintaj kunteksto en Eŭropo. La artikolo estas bazita sur kolekto de 19 intervjuoj, videoregistritaj kiel lingvaj biografioj, dum du restadoj en Andoro. Ĝi ekzamenas, kiel la portugalaj intervjuitoj taksas la lingvojn de sia medio (la katalunan, la hispanan, la francan kaj la portugalan). Ĝi plue traktas la interagadon inter la hispana kaj la kataluna lingvoj en Andoro laŭ tio, kiel ĝi tuŝas la portugalan komunumon, plejparte inklinan al la hispana, precipe en la 1980-aj jaroj. Tiam mi prezentas la eblajn sintenojn kaj la lingvokondukon de la familioj kun infanoj naskitaj en Andoro, notante ke en la dua generacio ofte okazas transiro al la hispana kaj/aŭ kataluna. Fine, mi diskutas la lingvokonscion kaj la taksadon de la lernobezonoj de la homoj en movebleco, prenante en konsideron, ke la koncernitaj lingvoj estas sufiĉe proksimaj por limigita reciproka interkompreno.

Ŝlosilaj vortoj: lingvaj ideologioj, portugalaj elmigrintoj, Andoro, lingvaj biografioj

**LANGUAGE IDEOLOGIES
IN ANDORRA: INSIGHTS
FROM THE PORTUGUESE
COMMUNITY**

ABSTRACT

In this paper I present a case study on language learning trajectories and language ideologies of Portuguese migrants residing in Andorra. The case study was conceived as part of the MIME project, which focuses on ways to ease the trade-off between mobility and social inclusion in different immigration settings in Europe. This paper is based on a collection of 19 interviews, video-recorded as linguistic biographies, during two stays in Andorra. The paper examines how the Portuguese consultants see the languages of their environment (Catalan, Spanish, French and Portuguese). The paper further addresses the interaction between Spanish and Catalan in the Andorran territory, as embodied in the Portuguese community who mainly targeted Spanish especially in the 1980s. Then, I present the possible attitudes and the language behaviour of families with Andorran-born children, noting that shift to Spanish and/or Catalan often occurs in the second generation. Finally, I discuss the issues of language awareness and evaluation of the learning needs for the people in mobility, given that the languages involved are close enough for limited mutual comprehension.

Keywords: language ideologies, Portuguese migrants, Andorra, linguistic biographies

diferents entorns socials, provocant una complexitat d'identitats que pot afectar el teixit de la cohesió local. L'assumpció fonamental del projecte MIME és que la "mobilitat" i la "inclusió" no són incompatibles, sinó que no convergeixen necessàriament, i que les societats i els individus s'enfronten sovint amb una competició entre ells. Si bé la necessitat d'un multilingüisme sostenible i multifacètic sembla l'opció òbvia per a abordar la situació, l'equip MIME vol contribuir amb propostes polítiques concretes per a afrontar el complex desafiament multilingüisme europeu (Grin et al. 2014). L'estudi de cas que presentaré aquí ha estat dissenyat per a contribuir a abordar els problemes centrals de MIME: com podem alleujar les tensions sociolingüístiques derivades d'un cas de mobilitat massiva relacionada amb feines no especialitzades mitjançant polítiques públiques ben dissenyades? Com es pot aconseguir l'objectiu d'inclusió en la societat d'acollida (Andorra), que ja és plural i multilingüe? Com es pot assolir l'objectiu de la mobilitat i, fins i tot, la "motilitat" (és a dir, la propensió a ser mòbil, Houtkamp 2014) a través de polítiques públiques? Les necessitats lingüístiques de les persones en mobilitat i de la població d'acollida, i les ideologies relacionades amb les llengües en contacte ens proporcionen informacions importants sobre cada cas específic i ajuden a abordar eficaçment els problemes esmentats. El present article pretén cobrir els aspectes de l'entorn lingüístic i les ideologies, el procés d'aprenentatge de llengües i les necessitats de la població en mobilitat en el cas dels emigrants portuguesos d'Andorra. Atès que aquest article està concebut com la descripció d'un cas pràctic que prepara el terreny per a futures consideracions aplicades (d'acord amb les prioritats de la recerca MIME), no hi discutiré la literatura sobre ideologies lingüístiques i planificació o política lingüística.

Aquest article es basa en dades recopilades durant dues estades a Andorra (juliol i agost de 2015 i octubre i novembre de 2015). Vaig gravar 19 biografies lingüístiques (Crapanzano 1984, Pavlenko 2007) d'immigrants amb historials diversos, mantenint el centre d'atenció en les seves trajectòries d'aprenentatge de llengües i les seves ideologies lingüístiques. En tots

Figura 1. Andorra i les parròquies

els casos, els entrevistats van néixer fora d'Andorra (principalment a Portugal i, en un cas, a França) de pares i mares portuguesos i després van emigrar a Andorra. Durant les entrevistes es va parlar dels següents temes: edat en el moment de l'emigració, expectatives llavors i motivació, problemes pràctics relacionats amb l'establiment a Andorra, experiència prèvia d'emigració, experiència migratòria anterior en la família, nivell d'educació abans del trasllat, primeres impressions en el nou entorn, tipus d'inserció laboral, promoció social o bé marginació, relegació o depressió; estat emocional, matrimoni i infants, instrucció formal en les llengües estudiades, processos d'aprenentatge d'idiomes, xarxes socials a Andorra i vida quotidiana, vincles amb Portugal, previsions per a la jubilació, ciutadania i identitat, tipus de consum de mitjans de comunicació.

L'article s'estructura tal com segueix. En la secció 2 presentaré la història i la societat andorranes. En la secció 3.1 donaré informació sobre la comunitat portuguesa a Andorra, i en la 3.2 abordaré les ideologies i les actituds lingüístiques dels immigrants portuguesos i altres sectors de la població en relació amb el català, el castellà, el francès i el portuguès. En la secció 3.3 aprofundiré en tres punts rellevants: el conflicte entre castellà i català en el territori andorrà, i com el cas portuguès tira sal a aquesta ferida (sec-

L'assumpció fonamental del projecte MIME és que la "mobilitat" i la "inclusió" no són incompatibles, sinó que no convergeixen necessàriament, i que les societats i els individus s'enfronten sovint amb una competició entre ells. L'equip MIME vol contribuir amb propostes polítiques concretes per a afrontar el complex desafiament multilingüisme europeu

ció 3.3.1), una avaluació insuficient de les necessitats d'aprenentatge de llengües i una escassa consciència lingüística dins de la comunitat portuguesa (secció 3.3.2), i el perill de perdre el llegat portuguès en la generació nascuda a Andorra (secció 3.3.3). En la secció 4 trauré algunes conclusions.

2. HISTÒRIA I SITUACIÓ SOCIOLINGÜÍSTICA ACTUAL A ANDORRA

Des de 1278, Andorra és un copríncipat, l'estatus legal del qual estava regulat en forma de convenis de copropietat (*pariatges*) entre el comte de Foix (França) i el bisbe d'Urgell (Catalunya). La transició republicana es va iniciar a la dècada dels setanta de segle xx, però Andorra es va convertir en un estat de ple dret amb la constitució de 1993, la qual també estableix el català com l'única llengua oficial. Lingüísticament, des de la romanització, Andorra ha estat un territori de parla catalana. El francès i el castellà han estat llengües importants a causa de la configuració política i educativa i de les relacions socioeconòmiques tradicionalment importants amb França i Espanya. A més, els sistemes escolars espanyol i francès estan presents a Andorra des del principi del segle xx, mentre que el català esdevingué gradualment llengua d'ensenyament a partir de 1982, després de la fundació de l'Escola Andorrana.

Andorra està dividida en set *parròquies* (municipis): Canillo, Sant Julià de Lòria, Encamp, Andorra la Vella, Escaldes-Engordany, la Massana, Ordino (figura 1).

Tot i que el país és bastant petit (78.264 habitants el 2016 en menys de 500 km², Departament d'Estadística d'Andorra), els diferents centres urbans tenen distintes ecologies demogràfiques, geogràfiques i sociològiques (per exemple, la Massana i Ordino es troben en els vessants de les muntanyes, mentre que Andorra la Vella i Escaldes són més centrals i planes, Sant Julià es troba a la fronte-

ra amb Espanya, mentre que el Pas de la Casa és el cim més alt, gairebé aïllat a l'hivern, i a la frontera amb França).

A les primeres dècades del segle xx, Andorra tenia principalment una economia rural i era un país d'emigració: la gent sortia del territori per a anar a les zones industrialitzades de França i de l'estat espanyol (principalment a Catalunya). A partir de l'any 1932 es produí una ruptura amb el sistema econòmic tradicional: amb l'impuls de l'empresa FHASA (Forces Hidroelèctriques d'Andorra, SA), es van començar a desenvolupar noves estructures hidroelèctriques i un nou pla de carreteres que unia tots els principals pobles d'Andorra. Aquest desenvolupament va generar la necessitat de nous treballadors i estimulà la immigració des de l'estat espanyol (principalment de Catalunya, Aragó, Galícia i Andalusia, v. Matias Santos 2008: 5). La nova viabilitat, així com l'estat polític i institucional privilegiat d'Andorra, van permetre l'increment del comerç especialitzat i el contraban, que es van fer típics a la segona meitat del segle xx a Andorra. A més, en el mateix període, els turistes esdevenen un fet massiu a Andorra, especialment a causa de l'obertura de les pistes d'esquí. Probablement, el turisme va contribuir al canvi més radical de l'economia andorrana. Actualment, cada any visiten Andorra uns deu milions de persones interessades en els esports d'hivern, l'elegant temporada d'estiu i les compres lliures d'impostos. En particular, la dècada dels cinquanta va constituir un període de transició amb grans transformacions en l'economia i la demografia, i Andorra va canviar la seva forma i essència, passant d'una economia rural i pobra a ser un lloc turístic atractiu i un paradís fiscal.

La població andorrana està formada per ciutadans de diferents països. Segons les estadístiques oficials del 2016, el 46,2% dels residents són andorrans, el 26,4% espanyols, el 5% francesos, el 13,2% portuguesos i el 9,2% altres.²

2 http://www.estadistica.ad/serveiestudis/web/banc_dades4.asp?lang=1&codi_tema=2&codi_divisio=28&codi_subtemes=8

Mentre que les minories espanyola i francesa són (extraoficialment) considerades autòctones d'Andorra, els residents portuguesos no gaudeixen d'aquesta consideració. Representen la població estrangera més nombrosa del territori, darrere els ciutadans espanyols, superant també la minoria francesa. Andorra té una ecologia especial, on els "andorrans de soca-rel" es consideren una minoria de la població total, i els nacionals estrangers constitueixen més de la meitat de la població resident. Comas i Pujadas (1999) descriuen la identitat social andorrana i també fan referència al paper del grup portuguès:

- (1) Avui en dia, els andorrans viuen del comerç, les finances i el turisme. És una societat rica, immersa plenament en el món del consum i el cosmopolitisme. Com es pot relacionar aquesta experiència amb les generacions més grans, que vivien en una societat pobra, de muntanya, de pastors i contrabandistes ("paquetaires")? [...] Els anomenats "andorrans de soca-rel" són considerats els "andorrans de veritat", ja que són els més propers als elements centrals que defineixen el grup, i també són els més antics del grup, perquè tenen avantpassats andorrans. Per tant, es considera que és el grup dipositari i mantenidor de l'"andorranitat". A l'altre extrem de l'escala es troben els residents estrangers que han arribat recentment a Andorra i que no coneixen el codi cultural i social que regula el país. [...] Els portuguesos en són el grup més obvi, pel seu nombre i el contrast que representen amb els "andorrans de soca-rel". No només són els més allunyats de les característiques centrals que defineixen els andorrans, sinó que també són els més pobres, viuen en condicions més precàries, i són molt diferents de la idea que els andorrans tenen d'ells mateixos i de l'estil de vida del seu país. [...] En ser el grup més nou i menys qualificat, ocupen la posició més baixa en

l'escala social: els homes treballen principalment com a jornalers en l'agricultura i la construcció; les dones són principalment dependents o dones de la neteja. (Comas i Pujadas 1999: 260–262)

L'andorranitat és una identitat que pot ser difícil d'escrutar. Certament hi ha la llengua, el menjar i el folklore, que uneixen Andorra amb els Països Catalans, però molts factors polítics, demogràfics i econòmics distingeixen Andorra de la resta. De fet, hi ha diversos aspectes que aïllen Andorra del seu entorn immediat, com ara la ubicació geogràfica als Pirineus, el passat institucional inusual, el ràpid creixement econòmic de mitjan segle xx, la connexió ambigua amb el contraban, el blanqueig de diners i els beneficis fiscals, una temporada turística extraordinària i la presència massiva d'estrangers en el territori.

Abans, sembla que hi havia una forta resistència entre la població andorrana a compartir els seus privilegis, cosa que es traduïa en un accés molt restrictiu a la ciutadania. Fins al 1977, la nacionalitat andorrana es basava en un *ius sanguinis* estricte i amb biaix de gènere, ja que només les persones nascudes a Andorra de pare andorrà rebien la nacionalitat andorrana en néixer. Aquesta llei rígida va ser progressivament reformada pel Codi de la nacionalitat andorrana (1977 i successives modificacions l'any 1985) i per la primera llei sobre nacionalitat d'Andorra després de la transició constitucional (Llei qualificada de la nacionalitat, 1993). El 1993, el *ius soli* amb restriccions es va convertir en la regla del nou sistema jurídic (Baró Solà 2010: 156 i seg.).³

3 Andorra no reconeix la doble nacionalitat. Els sol·licitants han de renunciar a la ciutadania anterior al sol·licitar l'andorrana. Mentre que els ciutadans espanyols recuperen fàcilment la seva ciutadania anterior després d'haver adquirit l'andorrana, i sempre ho fan, els portuguesos no poden, perquè Portugal no admet la readquisició. Clarament, els nacionals portuguesos i espanyols estan davant de situacions diferents a l'hora d'adquirir el passaport andorrà.

Susanna Vela, exministra d'Educació i Cultura, reconeix que, després de les pors relacionades amb les immigracions massives i el tancament de la dècada dels cinquanta, exemplificades en el rígid accés a la nacionalitat, Andorra s'ha anat movent cap a pràctiques més acollidores:⁴

(2) [Andorra és] una comunitat [...] gens conflictiva, d'aquests valors de conservació de la natura, d'una societat que ha estat receptora de refugiats, suposo que el fet geogràfic ha condicionat molt. Els valors són aquests, de ser poc invasiva amb les altres cultures que arriben, i sense cap conflicte.

La vida quotidiana a Andorra és essencialment multilingüe. L'ús i el coneixement de les llengües a Andorra és l'objecte d'un estudi realitzat cada cinc anys pel Centre de Recerca Sociològica (CRES) en cooperació amb el Servei de Política Lingüística d'Andorra. L'últim informe sobre Coneixement i Usos Lingüístics de la Població d'Andorra (CULPA 2014) presenta els resultats d'una enquesta realitzada el maig de 2014 a 747 residents (majors de 14 anys), escollits aleatòriament de la guia de telèfons

4 Les entrevistes s'han fet en castellà i/o català. Alguns dels fragments transcrits aquí contenen una gran quantitat de canvis de codi i barreja de llengües. Tanmateix, l'anàlisi d'aquests fenòmens surt de l'abast d'aquest treball. Els canvis d'idioma han estat indicats sense gaire rigidesa al llarg del text amb l'únic propòsit de facilitar-ne la comprensió. La barra inclinada indica una oració suspesa o truncada, com en "text /". Les majúscules indiquen èmfasi o un volum més alt: "TEXT". Les claus indiquen un canvi de codi al portuguès ("{{text}}"), mentre que les claus dobles indiquen un canvi de codi al català en una conversa en castellà ("{{text}}"). Per simplicitat, no s'han indicat els canvis de codi de català a castellà. Algunes paraules que són una barreja de llengües s'han indicat en cursiva: "text". Els comentaris no lingüístics estan inclosos en cursiva entre parèntesis: "(text)". Les paraules no pronunciades necessàries per a la comprensió dels lectors s'insereixen entre claudàtors: "[text]".

d'Andorra Telecom i entrevistats per telèfon. La mostra es va ponderar per nacionalitat i edat perquè fos representativa la població andorrana. L'informe CULPA 2014 és directament comparable amb els informes anteriors de 2009, 2004, 1999 i 1995.

Per tal de copsar millor els processos de substitució lingüística i les ideologies lingüístiques en joc a Andorra, els informes CULPA distingeixen entre la "llengua materna", la "llengua pròpia" (llengua d'identificació) i la "llengua habitual" (llengua dominant) i permeten respostes múltiples. Segons l'informe CULPA 2014, les persones de llengua materna catalana i les que indiquen el català com a llengua pròpia es van incrementar respecte a l'any 2009. El 39,5% dels enquestats va declarar el català com a llengua materna el 2014, contra el 28,9% el 2009. El 49,7% va declarar el català com a llengua pròpia el 2014, enfront del 38,1% del 2009. En canvi, el castellà manté les seves xifres: prop del 44% dels enquestats va declarar el castellà com a llengua materna tant el 2009 com el 2014, mentre que els enquestats que s'identifiquen amb el castellà disminueixen de 4 punts percentuals (35,8% el 2014 enfront del 39,7% el 2009). Finalment, el 2014, el 45,6% dels que van respondre van indicar "només en català" com a llengua habitual, mentre que el 27,6% va dir "només castellà" i el 9,6% "català i castellà".

Els parlants de llengua materna portuguesa van ser el 17,9% dels entrevistats el 2009 i el 18,6% el 2014. El 2014, el 15,9% afirma identificar-se amb el portuguès, i el 3,8% utilitza "només portuguès" com a llengua habitual. En canvi, els parlants de llengua materna francesa van ser el 10,5% dels enquestats el 2009 i el 9,7% el 2014. El 2014, el 6,1% declara identificar-se amb el francès i el 2,2% utilitza "només francès" com a llengua habitual.

L'augment general de la llengua catalana entre els anys 2009 i 2014 correlaciona amb una lleugera disminució del castellà com a llengua d'identificació, un petit increment de

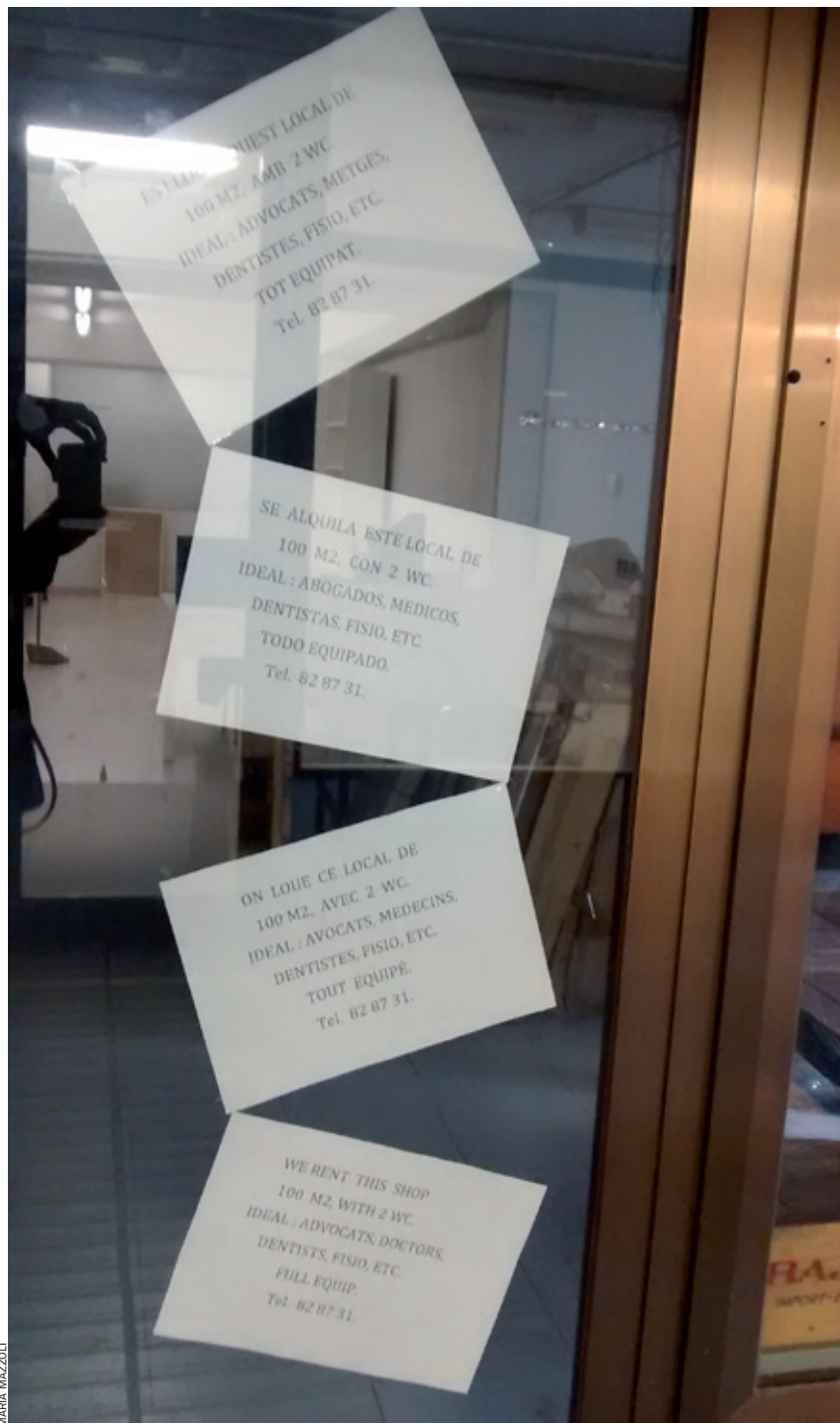

Figura 2. Anuncis de lloguer d'oficines en quatre llengües: català, castellà, francès i anglès

l'ús del portuguès i un modest retrocés en l'ús del francès. Els resultats també indiquen un augment constant del bilingüisme en la primera llengua, que es va duplicar entre el 2009 i el 2014 (del 7,9% el 2009 al 20,6% dels enquestats el 2014) i un augment rellevant del nombre d'enquestats que s'identifiquen amb més d'un idioma.

El patró d'augment general de l'ús del català pot estar directament relacionat amb l'augment de mà d'obra qualificada de Catalunya, la presència de la qual es va incrementar especialment entre 2009 i 2011, i la disminució concurrent de mà d'obra provinent d'Espanya i Portugal, a causa de la crisi econòmica de la sector de la construcció.

Segons Torres (2006) i l'informe CULPA 2014, a Andorra el català es transmet de manera intergeneracional, i el català és la llengua primera (o una de les llengües primeres) de la majoria de la gent que neix a Andorra, tant de pares andorrans com no andorrans. L'ús del català entre els joves residents és regular i sòlid, gràcies també al bon funcionament del sistema escolar andorrà, que va començar a establir-se el 1982 i que acull avui un terç de la població escolar. Tanmateix, l'arribada massiva de treballadors no qualificats amb llengües diferents del català dificulta la seva transmissió, sobretot perquè molts nousvinguts s'orienten al castellà per satisfer les seves necessitats comunicatives a Andorra. Per tant, la transmissió del català funciona bé per als nascuts a Andorra i per als joves, mentre que el castellà esdevé dominant en els segments de més edat de la població i especialment en determinats sectors laborals. En concret, CULPA 2014 detecta que moltes persones de llengua materna portuguesa consideren el castellà com la seva llengua pròpia.

3. ELS PORTUGUESOS A ANDORRA I IDEOLOGIES LINGÜÍSTIQUES

En aquesta secció proporciono una visió general de les ideologies lingüístiques i les actituds lingüístiques relacionades amb les llengües d'Andorra, amb una atenció particular a les percepcions dels immigrants portuguesos.

3.1 la immigració portuguesa

Els ciutadans portuguesos representen més del 13% de la població andorrana, amb 10.300 persones en nombres absoluts el 2016. La majoria dels immigrants provenen de les províncies d'Alto-Minho, Beiras i Trás-os-Montes, al nord de Portugal. La immigració massiva es va iniciar als anys vuitanta (quan només el 3% de la població d'Andorra eren portuguesos), i es va mantenir amb regularitat gràcies al bon funcionament de les xarxes (efecte bola de neu) dins la comunitat portuguesa (De la Parte 2003, Carvalho 2004). La immigració portuguesa probablement va ser desencadenada per l'anterior immigració gallega a Andorra. La majoria dels immigrants portuguesos treballen

per a empreses constructores o en activitats relacionades (35,7%, principalment mà d'obra masculina), activitats comercials com la restauració i activitats comercials relacionades amb el turisme (22,9%, principalment mà d'obra femenina), hostaleria (16,5%). Hi ha pocs portuguesos en l'administració i el sector financer (Matias Santos 2008). El flux migratori portuguès es va reduir al voltant de 1994, però va tornar a augmentar més tard (Matias Santos 2008). Després de 2012, a causa de la gran crisi econòmica, la població portuguesa d'Andorra va disminuir en xifres absolutes (José Manuel da Silva, cònsol honorari de Portugal a Andorra, comunicació personal). Les estadístiques de l'informe CULPA 2014 certifiquen que els permisos de treball emesos als portuguesos van assolir un màxim de 2.986 el 2005 i van caure a 369 el 2012 (379 el 2013), de manera que la disminució va ser dràstica.

La diàspora portuguesa és un fenomen de gran extensió, una part estructural de la història i la identitat portugueses. Hi ha hagut fluxos cap a dins i fora de Portugal, però l'emigració a altres països europeus econòmicament atractius va començar al final dels anys seixanta. L'emigració portuguesa cap a Andorra forma part d'aquest procés transnacional i es va intensificar al principi dels anys vuitanta. La població immigrant portuguesa d'Andorra encara està formada principalment per joves adults en edat laboral. Hi ha poca gent gran i la població més jove també és reduïda en comparació amb l'adult. De fet, la majoria dels primers immigrants han tornat a Portugal després de la seva jubilació (De la Parte 2004).

3.2 El portuguès a Andorra i les ideologies lingüístiques modeladores de com es percep

Les ideologies lingüístiques són concepcions, adquirides culturalment, sobre les llengües que té un grup en relació al paper d'una llengua en les experiències viscudes pels seus mem-

bres. Són creences sobre la naturalesa de la llengua, sobre la forma en què la gent l'ha d'utilitzar, així com sobre les seves funcions, orígens i futur (Makihara 2004, v. també Silverstein 1979). Estan relacionades amb les vivències dels actors i estan influïdes per la dinàmica socioeconòmica i les percepcions individuals. Diferents ideologies associades a una llengua en una comunitat poden interactuar de diverses maneres, i també contrastar entre elles. A més, poden ser comparades per tota la comunitat o poden associar-se exactament a un subsector específic de la població.

Consideraré quatre idiomes que interactuen a Andorra: català, castellà, francès i portuguès.

3.2.1 El català

El català és la llengua materna de la població autòctona andorrana, i en les últimes dècades ha guanyat prestigi com a llengua d'ensenyament i llengua oficial. Des del començament del segle xx, funcionen en el territori tant el sistema escolar francès com l'espanyol i utilitzen, respectivament, el francès i el castellà com a llengües d'ensenyament, així com els seus respectius programes pedagògics tal com es van concebre a França i Espanya. Però a la dècada dels vuitanta es van començar a prendre mesures per a alinear millor el sistema escolar amb les especificitats i les necessitats de la població catalanoparlant. L'educació preescolar andorrana (de 3 a 6 anys) va començar el curs 1982/83. El 1985, l'escola andorrana es va estendre al cicle primari, i el 1991 va estar disponible el cicle secundari. El 1995 es va afegir una llicenciatura per a completar l'oferta acadèmica. Segons les estadístiques de 2016, el sistema escolar andorrà acull al voltant del 39% dels alumnes, mentre que el sistema escolar espanyol el 29% i el francès el 32%. A més, des de 1993, la constitució andorrana indica que el català és la llengua oficial d'Andorra. El català és la llengua utilitzada en els àmbits polític i administratiu. Es requereix per a obtenir la ciutadania i

treballar a l'administració. A més, el 1999, el legislador andorrà va aprovar una política lingüística encaminada a protegir l'ús del català: la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial. Des del començament dels anys noranta, el català va aconseguir clarament un prestigi generalitzat, sent l'única llengua oficial i una de les principals llengües escolars a Andorra, des del jardí d'infància fins als estudis superiors. Des de la perspectiva dels immigrants portuguesos actuals, el català a Andorra està molt relacionat amb la promoció social, que es defineix amb el progrés professional, el benestar econòmic i la identificació cultural amb la societat d'acollida. No obstant això, aquest no va ser el cas en el moment en què van arribar els primers portuguesos: a la dècada dels vuitanta Andorra no tenia encara una constitució, i l'escola andorrana era un projecte embrionari. De fet, entre les persones consultades en aquesta investigació, aquells que han pujat en l'escala social després de la seva arribada a Andorra parlen català i també castellà.⁵

F. A. és una dona portuguesa, amb excel·lents habilitats lingüístiques (és competent en català, castellà, francès i portuguès), cap d'una petita empresa. En el següent fragment, parla d'altres dones portugueses que sol trobar-se a la feina, que, en la seva opinió, estan desconnectades de la població local andorrana quant a interessos, llengua i cultura:

- (3) Si, amb les dones aquestes de la neteja m'ha passat molt. Bueno, també suposo que tot va del nivell que tinguis, saps, el nivell de vida que tinguis aquí en el país, [si] parles més o menys el català... [F. A.]

Entre la població autòctona andorrana, el català, com és previsible, és considerat i valorat positivament com a llengua materna i llengua oficial (*ideologia d'orgull*). De vegades, la

⁵ Al contrari, la majoria, però no tots, dels qui han romàs treballadors no qualificats amb salaris baixos parlen principalment castellà.

promoció de la llengua catalana i de la identitat andorrana es manifesta com una crida a la resistència contra una agressió, probablement a causa d'un procés de trenta anys d'afirmació de la identitat local enfront de les altres dues llengües dominants de la regió (francès i castellà), i alhora afrontant una immigració massiva de mà d'obra estrangera (*ideologia de resistència i reclamació*). El següent fragment es pren d'una conversa amb una dona instruïda de classe mitjana andorrana, trobada casualment en una llibreria:

(4) Si estàs buscant portuguesos, quan els trobaràs que els diguis que s'aprenen el català! Em sap greu dir-ho però avui mateix he passat per la fira, i aquesta dona em vol oferir dolços i em parla en portuguès directament com si res. Jo no he entès res. Amb la mirada li dic que no en vull. Una mica més enllà una dona russa em va parlar en un català perfecte i sí que vaig tastar el menjar. Estan aquí de fa vint anys, pots creure't ho que no diguin una paraula de català?!

Hi ha molts ciutadans espanyols, emigrats a Andorra des de Catalunya, que tenen el català com a llengua materna. La seva actitud positiva cap al català pot posar de manifest un conjunt diferent d'ideologies respecte a la població nativa andorrana. El català a Andorra està aïllat tant de les demandes d'una major autonomia política, com de l'afirmació de la identitat típicament relacionats amb l'ús català a Espanya. Els immigrants catalanoparlants provinents de l'estat espanyol poden tenir sentiments de *reivindicació*, aollint favorablement el reconeixement oficial i polític del català a Andorra, percebent-lo com la "justícia necessària" per a reparar els abusos que ha patit la llengua catalana a l'estat espanyol, especialment durant la dictadura. D'aquesta manera, els ciutadans espanyols de parla catalana residents a Andorra s'afegeixen d'una manera particular a les ideologies d'*orgull* i *reclamació* dels andorrans descrites anteriorment.

(5) [Quan he arribat a Andorra] m'he trobat bé. A vere, lingüísticament parlant, com que jo he estat una persona, diguem, belligerant, en el bon sentit de la paraula, amb el tema lingüístic, [...] que m'agrada intervindre amb les coses quotidianes que m'afecten, pues que he arribat a un país, l'únic al món, on la meua llengua materna era oficial, doncs guai. [...]

Clarament hi ha persones aquí, que és una paradoxa, que han viscut tota la vida aquí, i lingüísticament, no son integrat, no han fet aquell esforç, d'aprendre la llengua del país. No sols portuguesos. Una vegada un xaval que és nascut aquí, a Andorra, però de mare castellana, un dia que vaig parlar català em va preguntar "¿por qué me hablas catalán?", que (*riu*), perdona, em van caure els collons a terra, perquè clar, que vols que et digui, ets andorrà tio. [F. C.]

Entre els portuguesos d'Andorra, les actituds cap al català no són sempre positives, i poden ser negatives de manera oberta o dissimulada. Especialment entre els portuguesos que han patit marginació, hi ha cert ressentiment cap als andorrans. Ho etiqueto aquí com *ideologia d'ingratitude*, perquè el rebuig a la llengua catalana va de bracet amb el sentiment de no ser reconegut com a mà d'obra essencial en la construcció de la pròspera economia andorrana (v. també Matias Santos 2008: 55). En el fragment següent, D. P. (home de 50 anys, treballador de la construcció) parla dels seus companys de feina andorrans, i expressa menyspreu, considerant-los aviciats i mandrosos (enfront de la laboriositat dels portuguesos). En part de la comunitat portuguesa, aquesta és una ideologia important associada als andorrans i, en conseqüència, a la llengua catalana:

(6) /1/3Y catalanes? [l'entrevistadora implícitament demanava una opinió sobre els ciutadans d'Espanya catalanoparlants]

/D. P./ Catalanes no me gusta {trabajar}. [...] {OS} DE AQUÍ DE ANDORRA {os} andorranos? No me gusta trabajar.

/1/ Ah, los andorranos...

/D. P./ {Os} niños? {Os} niños {estes} que hay? Ahí no me gusta trabajar. {Estou} hablar de {os de AQUÍ os de aquí do país} EH [...] de los andorranos. [...] Hoy en día los niños {não querem fazer} nada nada nada. [...] {Vinte e um, vinte e dois, vinte e três anos, não queremos fazer} nada nada nada. [...] Es así (*fent veure que juga i envia missatges amb el mòbil amb molta concentració*), no trabajo ¡HOSTIA! {O TRABALHO É SAGRADO o trabalho é sagrado, tu va/ TU VAI FAZER/ tu vai atender a chamada...} [D. P.]

Certament, la comunitat portuguesa ofereix una gran diversitat de visions, actituds i ideologies, tal com reconeixen molts participants en la recerca. En el fragment següent, F. A. parla sobre la seva parella, que defineix un "portuguès-portuguès", i té opinions sobre Andorra i Portugal diferents de les seves:

(7) [Ell] te dirà aquest país no val res (*riu*). Mira, l'altre dia estava a la recepció [...] i arriba un client demanant mapes del país i [jo] estava dient: "Escolta que aquí a Incles a part del Soldeu hi ha la Vall...". I es gira i diu {pa o} client: "No perdes el temps eh, perquè no val res" (*riu*), i jo li he dit: "a vere, la propeera vegada t'agafo del braç i et fico al carrer". [F. A.]

3.2.2 El castellà

El castellà és una llengua vehicular àmpliament estesa a Andorra. També és la primera llengua d'un 44% de la població resident (estadístiques oficials 2016). Gaudeix de prestigi pel seu estatus internacional i la presència del sistema escolar espanyol. La imatge més freqüentment associada al castellà entre els andorrans (i ca-

talans) que vaig consultar és que és la llengua del pati de l'escola, de la socialització general, especialment entre la quitxalla. S'associa a una actitud neutra o lleugerament negativa, especialment quan domina en els patis de les escoles franceses i andorranes, interferint-se en les relacions entre els nens, impeding que se socialitzin en francès i en català (*ideologia d'intrusió*). Aquesta creença està ben arrelada en les poblacions de parla catalana i francesa, i els immigrants portuguesos consultats comparteixen percepcions semblants amb relació a la gran difusió del castellà, tal com es mostra en els dos fragments següents:

(8) {{Ja m'espavilaré}}, y cuando voy {ao gobierno}, mira, [diré]: “vosotros hay que tener {{una mica de}} {respeito}, porque vosotros exigís que nosotros {{parlem lo català}}, però {os} chavales de {{¿escola?}} no autobuses ahí, {não} {{parlen}} catalán, {{parlen}} castellano. Sí, es verdad [...] y yo ando en el autobús cada día y lo miro [...], no es lo que {eles dizem com os imigrantes}. No no, {os mesmos daqui}, {os que} están haciendo la {{escola}}, catalán y castellano y francés... Pues lo {fazem} {{lo mateix}}. Son peor todavía que nosotros. [A. F.]

(9) No sé si vosaltres us heu adonat de com tu, si entres en una discoteca o un pub aquí a Andorra, veus catalans andorrans, andorrans entre ells, a parlar castellà. [A. N.]

Tot i això, entre la comunitat portuguesa, el castellà gaudeix d'una actitud lleugerament positiva. Alguns entrevistats consideren que el castellà és un llenguatge neutre i natural, fàcil i assequible per a ells. Alguns d'ells només van aprendre el castellà quan es van traslladar a Andorra, especialment si van arribar abans de la dècada dels noranta, o bé ja tenien una determinada edat, no tenien una experiència prèvia de migració i/o només preveïen una migració instrumental. A més, per a la majoria d'ells, el castellà va ser l'idioma del primer contacte, i

des d'aleshores els ha resultat més assequible i a l'abast:

(10) Hi ha un cent per cent dels portuguesos que van arribar a Andorra, el primer contacte va ser de parlar el castellà, [...] tu parlaves portuguès i ells t'anaven constestant en castellà, perquè tu *entendies* molt més en castellà de que no en català [...] porque, yo que sé, en castellà es diu “una mesa”, i català es diu “taula”, en portuguès es diu “mesa”, vull dir, tu entendries més ràpid això que és “una mesa” que no “una taula”! [A. N.]

L'extracte següent és de F. A., una dona portuguesa, que dona testimoni del conflicte entre català i castellà reflectit a la comunitat portuguesa:

(11) La meva parella actual ara és portuguès, però és portuguès-portuguès! Que això, nos provoca una mica de conflicte (*riu*) Com ens parlem entre nosaltres? Jo castellà i ell me contesta en portuguès. [...] Moltes vegades estic parlant el català i em diu: “per què no parles espanyol?” Em diu: “{entendo} el español, el català no.” (*riu*) [F. A.]

3.2.3 El francès

El segment francòfon de la població d'Andorra és una minoria local acceptada, la presència de la qual és respectada pels altres andorrans. Són més nombrosos a la frontera francesa (per exemple, al Pas de la Casa). El seu idioma no està oficialment protegit, però el sistema escolar francès establert brinda a les famílies francòfones, així com a altres parts interessades, l'oportunitat de tenir els seus fills i filles alfabetitzats en francès. A més, l'escola francesa es considera una opció de prestigi, ja que permet continuar els estudis a França i dona la possibilitat que qualsevol infant d'origen andorrà sigui *potencialment* trilingüe i alfabetitzat en francès, català i castellà (més anglès).

Entre la població portuguesa d'Andorra, el sistema escolar francès

és tradicionalment força popular, i els nens portuguesos sovint estan matriculats a les escoles franceses. Això es deu a diversos motius. Alguns entrevistats van donar part d'una experiència d'emigració anterior a França (especialment al sud), cosa que és un patró bastant comú per als treballadors del sector de la construcció i l'hostaleria. Alguns van expressar connotacions de prestigi associades a la llengua francesa a Portugal quan eren nens (per exemple, la van estudiar a l'escola, es considerava la llengua estrangera més útil). També, alguns van informar que els cicles escolars francesos encaixen molt amb el sistema escolar a Portugal, i això assegura la possibilitat de mobilitat per als seus fills. Finalment, alguns van afirmar que, en estar matriculats a l'escola francesa, tindran la possibilitat d'aprendre a llegir i escriure en quatre idiomes. En resum, anomeno aquest conjunt de creences dels immigrants portuguesos sobre la llengua francesa a Andorra, *ideologia del plus*. A continuació es presenten extractes d'entrevistes amb participants en la recerca portuguesos:

(12) Sí, molts portuguesos van al [collegi] francès perquè a Portugal/ tu si vas a Portugal el francès encara/ [si] vas a una recepció et parlen el francès o l'anglès. I el català no. [F. A.]

(13) Perfectament. [El francès] és el meu primer idioma. Jo parlo millor el francès que portuguès. m'explico: de parlar, en portuguès, en castellà sóc molt ordinari. Dic “la puta calle”, “coño” i tal. Francès, sóc acadèmic (*riu*), acadèmic al cent per cent. És evident, sí, dic paraules dolentes, però no juguen, no rimen (*riu*) [A. V.]

3.2.4 El portuguès

Dins del segment portuguès de la població resident, les actituds cap al portuguès són alhora positives i ne-

gatives. Hi ha un orgull associat al coneixement de la llengua i la cultura. Alguns entrevistats van expressar la necessitat de suport institucional en el manteniment de la llengua portuguesa dins de la seva comunitat d'immigrants i el seu desig de promoure el llenguatge entre els no portuguesos d'Andorra. Tanmateix, d'altres van proferir sentiments de rebuig a Portugal i a la llengua/cultura portuguesa, especialment durant els primers anys a Andorra.

(14) Jo, és que no sé com explicar-t'ho. Com que ho he passat tan malament a Portugal m'he intentat oblidar, m'entens? No volia seguir anant de vacances a Portugal, ni parlava portuguès ni res. Ara no, ara no sé si és amb l'edat (*riu*), amb els anys, ja torno a anar a Portugal a visitar a la família i tot. [F. A.]

El sentiment d'orgull per transmetre la llengua portuguesa a la generació nascuda a Andorra, de vegades es veu acompanyat per un cert menyspreu envers persones que no parlen en un portuguès correcte amb els fills:

(15) A mi m'escandalitza tio, enormement, veure un puto portuga que fins i tot ni portuguès parla correctament. No parlava i quan estava allà, aquí molt menys, perquè barreja parlant castellà, amb un nen amb un fill, castellà o català e ble ble ble. NO DIUS RES! [...] ho dic perquè sé que parlo malament, jo sé que tinc faltes, jo sóc conscient de que tinc faltes no puc transmetre aquestes faltes als meus fills. Aquesta gent no! És que ni hi pensa en això. [A. V.]

La comunitat portuguesa ha fet esforços considerables per donar suport al manteniment de la llengua i la cultura portugueses mitjançant el suport institucional i l'educació formal. Per exemple, el Consolat Honorari de Portugal a Andorra ha organitzat classes de portuguès per a infants en tots els sistemes escolars andorrans, que s'han ofert com a matèria opta-

tiva fora de l'horari escolar, amb un bon èxit.

3.3 Discussió

A continuació, ampliaré tres punts que mostren el funcionament de les ideologies lingüístiques a l'hora de configurar la motivació de l'estudi, l'entorn lingüístic i els resultats de l'estudi.

3.3.1 Català versus castellà a Andorra (i el portuguès posant sal a la ferida)

La presència portuguesa és destacada i rellevant en la vida quotidiana a Andorra. La majoria dels ciutadans portuguesos residents a Andorra van arribar durant els anys vuitanta. En els anys vuitanta i noranta, el català no era la llengua que s'utilitzava amb els immigrants portuguesos o d'altres procedències; en canvi, el castellà ha estat sempre l'elecció general i immediata, ja que és un idioma global, més a l'abast, una llengua franca. La manca de contacte amb el català va determinar un entorn lingüístic no immersiu, en el qual els immigrants no estaven motivats a considerar el català com a una llengua que cal aprendre.⁶ En el següent extracte, A. V. (home, 60 anys, jubilat) recorda la seva primera experiència laboral a Andorra el 1979:

(16) Els amos [de] la empresa eren catalans. I molt molt estimaven molt el seu idioma i quan jo entrava, començaven tots a parlar castellà. I això em feia molta vergonya, saps, [...] vaig començar a parlar com ells. [...] Jo crec que

accent jo tinc millor accent català que castellà. [...] Però aleshores aquí a Andorra no hi havia aquesta preocupació de: "tu què parles?" [...] No. Era automàtic. Fins i tot a mi em xocava molt quan hi havia un grup de catalans parlant i arribava un no català i els tios/[cambiaven]. [...] Bueno és una forma cortés de viure però, al fi i al cap [no] t'obliga a fer esforços i parlar el seu idioma i ja està. [A. V.]

A continuació, A. N. (home, 50 anys, emprenedor) explica d'una anècdota:

(17) Un dia baixava de la Massana i em para {la policia} i em demana el carnet, i quan van veure que era portuguès {empeça} a parlar castellà, i jo li vaig dir: "escolta, que no sabeu parlar català?" I el policia se'm posa a mirar i diu: "tens raó". Perquè normalment aquí passa moltes vegades, tu ets portuguès llavors te contesten en castellà. Això passa moltíssimes vegades [...] [A. N.]

L'hàbit de no utilitzar el català amb els immigrants i nouvinguts probablement es devia a l'escàs reconeixement institucional del català a Andorra i a la manca d'una identitat nacional andorrana elaborada. Pot haver estat part d'un tancament general, concretat en l'accés restrictiu a la ciutadania, i la tendència a mantenir els negocis locals i més lucratius en mans dels "andorrans de soca-rel" (vegeu Comas i Pujadas 1999). A la llum d'aquesta mena d'*ideologia de privilegi*, el català era una cosa pròpia dels veritables andorrans, encara més perquè eren una minoria de la població resident als anys vuitanta. La reforma de la llei que regula l'accés a la nacionalitat ha estat el primer pas d'una mitigació dels privilegis relacionats amb la ciutadania. Posteriorment, s'han combatut i reformat les regulacions discriminatòries sobre empenedoria basades en la nacionalitat, amb una aportació important dels sindicats portuguesos (Patrícia Bragança i António de Matos, comu-

6 Això ha contribuït a una primera generació d'immigrants portuguesos orientats principalment cap al castellà, juntament amb altres factors, com, per exemple, l'entorn laboral típic (construcció, hostaleria) dominat per immigrants de parla portuguesa o castellana, i la naturalesa dels seus plans d'immigració (instrumental per a un guany econòmic ràpid, amb una previsió d'anar a viure a Portugal després de jubilar-se).

nicacions personals).⁷ Les pràctiques lingüístiques també han canviat, i mostren una major obertura. De fet, l'informe CULPA 2014 mostra un augment de l'ús del català com a primera opció lingüística a l'hora d'adreçar-se a desconeguts. Aquest canvi és important perquè augmenta l'aportació general de català per al seu aprenentatge informal i espontani i crea una forta motivació social per als qui l'estudien. Es pot interpretar aquest canvi com una modificació de les ideologies relacionades amb les llengües d'Andorra i com a part de l'evolució de les representacions de la seva identitat nacional per part dels andorrans. L'enfortiment tant de la *ideologia de reivindicació*, a causa de l'augment de l'immigració qualificada de Catalunya, com de la *ideologia de resistència*, a causa de la promulgació de la Llei d'ordenació de l'ús de la llengua oficial (i disposicions relacionades, vegeu l'apartat 2), és probablement una de les raons de l'augment de l'ús del català en aquest sentit. Les ideologies emergents que promouen l'accés a la llengua local (*reivindicació i reclamació*) han superat finalment altres tipus d'ideologies que, en canvi, tendien a restringir-ne l'accés (*privilegi*).

Les estratègies de multilingüisme receptiu no es toleren i, per tant, no funcionen a Andorra. El multilingüisme receptiu és un mitjà de comunicació multilingüe on els interlocutors parlen les seves respectives llengües matriques (o un altre idioma triat per ells mateixos) i són capaços d'entendre la llengua dels seus interlocutors sense l'ajut de cap llengua franca. Això suposa un cert grau d'intel·ligibilitat recíproca entre les dues llengües o varietats, ja sigui inherent (a causa de semblances estructurals i lèxiques) o adquirida (a causa de l'exposició a aquestes llengües) (Zeevaert 2007). És important que els interlocutors coneguin les similituds i les diferències entre les llengües implicades

i que també vulguin aplicar aquest coneixement per aconseguir una comunicació reeixida.⁸

Una part de la població portuguesa a Andorra va orientar-se cap al castellà i va seguir apostant per aquest com la llengua necessària per a la interacció local. Això es va deure a diversos motius: (a) l'hàbit adquirit dels familiars i la xarxa de compatriotes portuguesos arribats abans dels anys noranta, en un moment en què la dinàmica sociolingüística afavoria el castellà per damunt del català; (b) l'accessibilitat del castellà en la seva vida quotidiana, com les xarxes de llengua castellana en el treball, especialment en determinats sectors econòmics, i la disponibilitat de l'escola espanyola a Andorra; (c) el valor pragmàtic associat al castellà com a llengua internacional, especialment quan els immigrants no preveuen residir a llarg termini a Andorra.

Els portuguesos i altres immigrants, però, van ser més i més animats a orientar-se cap al català. El Servei de Política Lingüística disposa d'una àmplia oferta per a estudiants de català amb cursos gratuïts de llengua i història catalanes i centres d'aprenentatge autodidàctic de la llengua arreu del territori andorrà. Des de 2005, el servei coordina les activitats de les parelles lingüístiques, en què voluntaris andorrans realitzen setmanalment una tasca informal amb un estranger que vol aprendre català. Des de 2005 fins a 2013, 663 parelles van treballar plegades, i els estudiants portuguesos van participar en bon nombre, però

8 Beerkens (2010) ha observat que els individus i els grups que s'enfronten als reptes de la comunicació multilingüe han adoptat espontàniament el multilingüisme receptiu com a estratègia, tant dins de la família com a nivell social a l'Europa antiga i contemporània. Els projectes de recerca europeus LINEE i DYLAN han proposat polítiques lingüístiques innovadores inspirades en els conceptes de "multilingüisme receptiu" i "llengua receptiva" per a gestionar la diversitat lingüística (especialment en el discurs institucional i l'educació).

després de 2009 hi ha hagut una baixada general en la participació.

Totes les comunitats immigrants d'Andorra tenen més tendència a orientar-se cap al castellà, i els locals també l'utilitzen a bastament. Els residents portuguesos, que són nombrosos, estrangers i molt visibles; resulten una amenaça perquè fan palès un conflicte molt més general.

3.3.2 Avaluació insuficient de les necessitats d'aprenentatge i escassa consciència lingüística

"Portunhol" és el nom despectiu que indica certes varietats del castellà tal com el parlen alguns portuguesos d'Andorra. L'etiqueta generalment es refereix a varietats que barregen castellà i portuguès, però a Andorra el portunhol conté també elements de català.⁹ El portunhol a Andorra pot ser indicatiu de diferents qüestions:

- (a) la falta de motivació per part de l'immigrant, per exemple relacionada amb un pla en ment d'emigració instrumental (amb previsió de passar la jubilació a Portugal);
- (b) la manca d'exposició al castellà i al català, com en el cas dels immigrants que treballen en els sectors de la construcció o l'hostaleria, on l'exposició al castellà es reduïda i al català gairebé inexistente; altres tipus de dificultats, com per exemple, l'emigració a una edat avançada;
- (c) la manca de consciència lingüística, l'avaluació insuficient de les pròpies necessitats d'aprenentatge, especialment perquè l'idioma en qüestió gaudeix d'un cert grau de comprensió mútua, tal com

9 El mateix nom de *portunhol* (escrit *portuñol* o *portunhol*) s'utilitza al nord d'Uruguai per a anomenar usos d'una mescla de castellà i portuguès al llarg de la frontera amb el Brasil. De vegades el nom també s'utilitza per a indicar pràctiques lingüístiques similars a Bolívia i Argentina (Lipski 2006).

7 Tanmateix, les restriccions en els drets civils segueixen en peu i els residents no nacionals estan exclòs de les eleccions locals encara avui.

s'exposa en el següent fragment de l'entrevista de D. P., immigrant portuguès:

- (18)[El catalán] Entiendo bien. Todo. Entiendo bien. Catalán puedo hablar. {O} Fernando (*un amic*) habla catalán {para} mí. Yo lo entiendo bien. Yo hablo castellano para {ele}. BUENO/ Yo castellano, tú portugués. ¿No pasa nada? (*riu*) [D. P.]

Els tipus de barreja varien molt entre els diferents parlants i en el discurs d'un mateix parlant. El següent fragment és d'un antic treballador portuguès del sector de la construcció, arribat a una edat avançada, i ara jubilat a Andorra, en un pretès castellà:

- (19) {{De vegades}}{eu comprava pescado para fazer} en {{la cuina}}, ahí en la obra, patatas o arroz {o que seja}, y entonces los {outros colegas} sempre [decían]: [quiero estar] contigo porque {ele (*es refereix a si mateix*) sabe fazer um pouco de tudo e tal [...] ele gostava para fazer}{{la cuina}}. [A. F.]

En el parlar d'A. F., portuguès, castellà i català estan molt barrejats, i la mescla va canviar l'estil i l'estructura durant l'entrevista (vegeu també el fragment 8). Tot i que durant l'entrevista, l'idioma suposadament parlat era el castellà, el lèxic i les estructures portugueses eren omnipresents. Algunes expressions catalanes eren regulars, gairebé sempre utilitzades en comptes dels cognats castellans (o portuguesos) (una llista no exhaustiva inclou: *vegada, mica, petit, cuina, aquesta/aquella, això mateix, nena, la meva dona, abans, després, m'agrada molt, feina, targeta, cap problema*).

En el fragment següent, dono un exemple que posa de relleu que la barreja lingüística, en el cas del portunyel andorrà, està relacionada amb una consciència lingüística deficient, poca intervenció conscient dels parlants. D. P. és un home, al voltant de 55 anys, que va arribar a Andorra des de Portugal als 35 anys i que ha patit un

entorn de treball negatiu, marginació, relegació i episodis de depressió. A l'inici, D. P. parla del pitjor període de la seva vida, el 2011, quan literalment va passar fam (“passei [omə]”) durant alguns mesos per a pagar la seva hipoteca. En negreta poso els noms o sintagmes associats a la seva expressió del concepte “fam”, per tal de seguir millor la seva evolució (“fam” o “gana” és *fome* en portuguès i *hambre* en castellà).

- (20)/D. P./ {Passei [**omə**] pa pagar a hipoteca}

/1/ [omə]?

/D. P./ {[...] **fome**, ¿não sabe o que é **a fome**?} Comer (*fa un gest*)

/2/ HAMBRE en español.

/D. P./ {cheguei a passar} **hambre**, {cheguei a passar} **hambre dos meses**. [...] **hambre** {passei}, **hambre** {tudo passei}, **hambre** {**dois meses**. Depois encontrei essa mulher. Foi a} **mía** {salvação}. Y amigos [...] {não foi muito, mas vinte euros que me deram cada um dellas, me ajudou a matar} **la fome**. Me ajudou a matar **a fome**.} [D. P.]

Tot i que D. P. i jo havíem acordat de parlar en castellà durant la nostra conversa, la parla de D. P., en aquest moment de l'entrevista, tendeix molt cap al portuguès. En la primera línia, va produir la forma [omə] de la paraula “fam”, probablement intentant crear la forma castellana corresponent a la paraula portuguesa (*fome*) elidint la /f/ inicial. Això va generar un malentès. Fins i tot després d'haver acceptat que l'element lèxic que buscàvem era l'*hambre* castellà (sugerit per una tercera persona), D. P. el va utilitzar només un parell de vegades (adjuntant-hi algun altre material castellà: “hambre dos meses”), però després va tornar de mica en mica al portuguès *fome*.

Aquesta confusió lingüística és sovint considerada per alguns andorrans (i catalans) com una falta d'interès per les llengües en qüestió i, fins i tot, com una falta de respecte envers ells

(vegeu la citació 4). Des de la perspectiva dels andorrans, alguns immigrants portuguesos continuen parlant principalment portuguès (o una barreja poc clara, la qual cosa sembla encara pitjor), i l'esforç comunicatiu recau principalment en els locals. La qüestió del portunyel té un cost social, ja que alimenta l'estigma contra la comunitat portuguesa. Tot i que els esforços d'aprenentatge d'alguns immigrants portuguesos no satisfan les necessitats comunicatives d'alguns residents catalanoparlants, fa gràcia la forma en què alguns immigrants s'han apropiat al català, tal com es mostra en el fragment següent, extret de la conversa amb A. F., de 70 anys, resident a Andorra des de en fa 12 (va arribar el 2004, als 58):

- (21)/A. F./ {Eu} he aprendido {o catalão}/ me puse a aprender {o catalão} para saber {certas palavras para quando estiver} una conversación con alguien (*estossega*), saber por dónde voy a empezar y cómo. Porque mira: “entonces” en castellano, ¿{que quer} decir en catalán?

/2/ {{aleshores}}

/AL_F/ (*pica la taula*) {era essas palavras que eu quisse} aprender/: {{aleshores}} [A. F.]

3.3.3 El perill de perdre el portuguès en la segona generació

Entre els divuit portuguesos que van participar en aquesta investigació, deu van tenir fills que van néixer a Andorra o hi van arribar abans de l'escolarització. Dels deu, quatre (A. S., F. A., L. S., L. U.) van explicar que tenien una llengua a més o més o en comptes del portuguès, o una barreja de llengües, en la seva interacció amb els nens. Hi ha tres situacions possibles: (a) els pares parlen portuguès a casa i el portuguès es manté amb èxit com a llengua de la llar, a causa també d'una interacció recurrent amb família extensa a Andorra i Portugal i el suport a l'escola (manteniment), (b)

els pares tenien la intenció de mantenir el portuguès, però, per diverses raons, el català i/o el castellà van passar a formar part del repertori lingüístic de la llar (canvi de llengua involuntari), (c) els pares van passar-se al català o castellà (canvi de llengua voluntari). En el cas (b) és on es produeix més alternança de codi i barreges de llengua. Alguns entrevistats recorden que quan van arribar a Andorra tenien poc temps, tot el que podien fer era treballar tota l'estona. Andorra té una vida comercial vibrant, els horaris de treball són llargs i s'estenen als caps de setmana i festius. Les guarderies estan obertes a temps complet, i és habitual que els nadons hi passin tot el dia a partir dels tres mesos.¹⁰ Aquesta situació, si es combina amb la manca de vincles familiars i de xarxes àmplies pròpies de les famílies immigrants, pot determinar la possible pèrdua de la llengua d'origen en la generació nascuda a Andorra. Ara oferiré alguns exemples a partir de les entrevistes.

A. N., cap d'una empresa, parlant fluid de català i castellà, a Andorra des de fa 22 anys, reporta una situació de manteniment complet de la llengua en la seva família:

(22)I a casa parlem portuguès. La meua filla inclús. És una nena que li agrada molt a casa amb nosaltres parlar portuguès. Si ara, per dir algo, estem aquí parlant castellà o català ella contesta en català, per respecte vull dir. [Però] moltes vegades jo dic qualsevol cosa en català, i diu: papa, que no saps parlar portuguès o què? [...] Tenen una professora de portuguès d'aquí, a l'escola andorrana, i ella [la meua filla], mira, demà se'n va a portuguès [A. N.]

J. O. C. també informa sobre el manteniment complet del portuguès en la seva família a causa de la seva decisió voluntària de tornar al portuguès quan els nens van

¹⁰ Una andorrana em va explicar la següent història: "Conec una portuguesa, el seu marit no hi era mai, i ella també treballava molt. Solia deixar els seus fills de quatre i sis anys sols a casa totes les tardes. Recordo el de sis sempre portant les claus penjades del coll. Un dia me la vaig trobar i em va preguntar si podia donar-li una feina més... No podia creure-m'ho. Li vaig preguntar: Com t'ho faràs amb la canalla?"

començar l'escolarització. També planteja una percepció comuna entre una part de la població portuguesa, sobre la necessitat d'evitar la barreja de llengües:

(23)Mira, amb els nens, des de que va néixer nosaltres només parlàvem català a casa, quan ells van començar el cole només portuguès, i ara parlen correctament les dos. No fèiem aquesta barreja lingüística saps, li diem el portunhol. [...] El portunhol no. O sigui, català des de que va néixer i després portuguès, vam canviar amb els dos. [...] Quan ells parlaven el català nosaltres dèiem: {não percebí, podes repetir?} i ells feien l'esforç de canviar, fins que vam crear una dinàmica. Ara a casa parlem el portuguès i a vegades quan sortim al carrer parlem català, si fa falta. [...]

El portuguès es va perdent, crec que el castellà i el portunhol estan agafant terreny, i això és culpa nostra [...] que hem deixat, ho hem mantingut en cercles molt tancats, després han vingut els fills que ja amb més obertura i estudiant aquí, ya, si els pares a casa no mantenen... I són els mateixos pares, es nota pares que parlen el portunhol, però molts, moltíssims. Molta gent. [J. O. C.]

Alguns entrevistats van aportar el seu testimoni sobre com altres llengües, a banda del portuguès, (sobretot el castellà) van incorporar-se en la seva comunicació familiar. Faig esment aquí de dos casos. Tant F. A. com A. S. en l'actualitat utilitzen principalment el castellà a casa i reconeixen que els seus fills no dominen bé el portuguès. A. S. és una dona de la neteja per a clients particulars, sense coneixements de català i sentiments enfrontats sobre la seva situació a Andorra i la seves previsions de futur. Va passar-se al castellà amb els fills, però ara intenta tornar al portuguès:

(24)/1/ Los niños, ¿tú le has hablado en portugués o en qué?, ¿en español?

/A. S./ A ver yo, intento hablar portugués {para} ellos, pero ellos no me hablan en portugués (riu). No lo contestan en portugués porque han tenido problemas también de pequeños que no hablaban bien, han tenido que

L'afebliment de la llengua d'origen dels immigrants en la segona generació té, sens dubte, costos individuals i, possiblement, també socials

És típic que les terceres generacions vagin a buscar els seus orígens per reconèixer i valorar el llegat perdut, possiblement a causa de l'augment habitual del nivell d'educació i l'estatus econòmic dels immigrants (v. Fishman 1965). També caldria tenir en compte el cost social del penediment tardà dels descendents dels immigrants

ir al logopeda para enseñarlos a hablar. Entonces decían [de la escuela] es mejor intentar hablar el castellano para el niño, pa que lo vaya pillando mejor. Entonces no me habla en portugués, y yo ahora hablo portugués para que aprenda. Cuando vaya al pueblo [en Portugal], pues, no lo saben pero lo entienden todo.

/1/ ¿Tú y él [el marit] habláis portugués entre vosotros?

/A. S./ Sí en la casa sí. Bueno, mi marido {{a vegades}} sí, pero más el castellano con ellos, y yo bueno, hay que hablar un poco de portugués pa que los niños aprendan. Como los niños contestan en castellano también, pueff... hay un lío así (*riu*) yo intento esforzarme hablando en portugués pa que [aprenda] siempre. Hombre, es normal que siempre te salga una [palabra en castellano], y siempre vas mezclando algo, {siempre} te va salir algo y en castellano pero es normal...

/1/ ¿Y catalán?, ¿lo hablan ellos [els fills]?

/A. S./ No.

En el fragment següent, F. A. parla sobre ella i els seus fills en relació amb Portugal i el portuguès. F. A. és una parlant fluida de català, castellà i francès, a més de portuguès, i la seva llengua familiar és ara el castellà: els seus fills han anat a l'escola andorrana des de pàrvuls, i sovint usava i usa el castellà (o el català) per a parlar amb ells, el seu pare i la seva parella actual. La seva elecció ha estat bastant deliberada i conscient, i no hi ha intents actius per part seva de canviar la llengua de casa seva:

(25) La meva forma de pensar és aquesta: a mi m'agrada el meu país Portugal i tot, pero com que ho he passat tan malament, no sé, m'agrada viure aquí. m'agrada viure com es {tem} que viure. m'entens? Jo no sóc el típico immigrant que estic treballant aquí pa guardar els diners para portar-

los a Portugal. No, això no. Jo visc aquí a Andorra. [...] Clar si vas a Portugal, no es fa el trinxat, se fa la patata, la col, tot barrejat, clar, jo aquí faig el trinxat pues... m'agrada MÉS. m'entens?

[...] Els meus fills, el petit entén molt poc el portuguès, el gran sí ho entén i ho parla una mica, però el portuguès-portuguès no ho parla. [...] A casa parlem castellà, ells en castellà [...] jo en català, a vegades [...] Mira la setmana que ve tinc quinze dies de vacances, i al petit que té quinze anys [li dic]: "ei, anem quatre o cinc dies a Portugal?" No vol. No vol. [...] És que és una altra vida allà a Portugal, i allà tinc el meu propi pis al costat de la platja i tot, però no. Estan acostumats aquí. [F. A.]

L'afebliment de la llengua d'origen dels immigrants en la segona generació té, sens dubte, costos individuals i, possiblement, també socials. En primer lloc, l'afebliment de la llengua en la segona generació crea una bretxa comunicativa dins de les famílies immigrades, que de vegades recorren a una comunicació bilingüe receptiva (la filla parla castellà, la mare respon en portuguès), encara que això pugui generar conflictes en la família i la comunitat (v. el fragment 15). Una substitució lingüística ràpida en comunitats d'immigrants (és a dir, intergeneracional, sense bilingüisme estable durant almenys algunes generacions) comporta costos socials i individuals també a la llarga. És típic que les terceres generacions vagin a buscar els seus orígens per reconèixer i valorar el llegat perdut, possiblement a causa de l'augment habitual del nivell d'educació i l'estatus econòmic dels immigrants (v. Fishman 1965). També caldria tenir en compte el cost social del penediment tardà dels descendents dels immigrants.

A més, en estudis sobre els fills d'immigrants als Estats Units, Feliciano (2001) i Portes i Hao (2002) demostren que els qui *no* han abandonat les seves cultures d'origen obtenen millors resultats acadèmics,

més que no pas els immigrants més aculturats en la cultura i la llengua dominants. Sembla que, dins dels sectors socioeconòmics més baixos de la població, els joves biculturals que poden aprofitar recursos tant de la cultura d'origen com la de la societat d'acollida, estan millor situats per a assolir èxits educatius en la societat contemporània, que valora les competències multilingües i la propensió a la mobilitat, especialment en el mercat laboral.

El rebuig dels nens, especialment durant l'educació secundària, també és un factor important en la pèrdua de la llengua d'origen. Els nens estan sotmesos a fortes pressions assimiladores a l'escola, principalment per part dels seus companys de classe, però també a causa del paper dominant del llenguatge escrit i la importància de l'alfabetització (que es rep en la llengua d'acollida, v. Hinton 1999: 5). Aquesta qüestió apunta directament al fet que l'escola pot tenir un paper amb relació a aquest problema. El nostre sistema escolar actual està modelat per una ideologia monoglòssica i preconitza que cada alumne tingui una llengua comuna, estàndard i escrita com a llengua materna, categoritzant així tota diversitat com una excepció subespecificada. Una actuació essencial per a contribuir al manteniment de la llengua familiar en comunitats d'immigrants és valorar el multilingüisme a l'aula, donar-li suport i promoure'l.

En resum, sabem que tant a curt com a llarg termini, a nivell individual i comunitari, el manteniment de la llengua d'origen i l'aculturació lingüística en la societat d'acollida són igualment importants. El veritable objectiu de la comunitat és tenir immigrants de primera i segona generació bilingües i biculturals. Tanmateix, la majoria de les famílies immigrants afronten un dilema estructural sobre l'ús de la llengua a la llar, ja que volen mantenir el seu idioma i la seva cultura i alhora facilitar l'adaptació dels seus fills al nou territori.

4 CONCLUSIÓ

El present estudi ha mostrat que:

1. El català està positivament considerat com una llengua de prestigi per la major part de la població, inclosa la majoria de la comunitat portuguesa. La ideologia de *reivindicació* és cada vegada més forta a causa de l'augment de la immigració des de Catalunya, i es combina amb una ideologia de *resistència* que sorgeix entre sectors de la població local. Això influeix en les pràctiques socials relacionades amb l'ús del català a Andorra i, en particular, fomenta el seu ús com a llengua de primera opció per a comunicar-se amb els nousvinguts. Una part de la comunitat portuguesa expressa sentiments lleugerament negatius en relació amb el català i els andorrans. Molts d'ells no necessiten el català a la feina, i senten que el gran esforç i la laboriositat dels portuguesos no són reconeguts pels andorrans (a més, alguns d'ells s'adonen que el català era una llengua que abans se'ls amagava).
2. El castellà gaudeix de prestigi com a llengua internacional, i és una llengua àmpliament parlada en el territori andorrà, així com una de les llengües de l'educació a Andorra (sistema escolar espanyol). Especialment fins a la dècada dels noranta, part de la comunitat portuguesa hi tenia un accés més fàcil en comparació amb el que tenia al català, per la qual cosa encara es considera assequible i a l'abast. Tanmateix, la ideologia del castellà com a *llengua intrusiva* impregna la societat andorrana i creix juntament amb les ideologies de *reivindicació* i *resistència* associades al català. Els sectors de la comunitat immigrant portuguesa que segueixen considerant el castellà com la llengua que cal aprendre a Andorra, topen avui en dia amb les necessitats creixents del grup catalanoparlant de veure la seva llengua reconeguda pels nousvinguts.
3. El francès és la llengua materna d'una minoria històrica andorrana i un idioma d'educació de prestigi en el sistema escolar francès d'Andorra.

Es considera per diverses raons un plus important al repertori lingüístic dels nens, i aquesta és una de les raons per les quals les famílies portugueses valoren l'opció de l'escola francesa quan trien una escola per als fills.

4. El portuguès gaudeix d'una actitud positiva en el si de la comunitat portuguesa andorrana, però corre el perill desaparèixer com altres llengües d'origen dels immigrants en casos en què la comunitat canvia a la llengua o llengües de la societat d'acollida. Els nens de la segona generació, nascuts a Andorra, ja mostren afebliment de la llengua i rebuig. Els andorrans perceben que els residents portuguesos són nombrosos i, sobretot, poc propensos a integrar-se. Els troben culpables d'augmentar l'ús del castellà en un moment en què els andorrans i els catalans residents a Andorra exigeixen cada vegada més l'ús del català. També, els residents no portuguesos troben que els immigrants portuguesos solen barrejar els tres idiomes. La barreja, anomenada portunyel, alimenta una visió estereotipada dels immigrants portuguesos entre els andorrans, altres residents catalanoparlants i membres de la comunitat portuguesa.

Una observació important a fer és que tots els entrevistats portuguesos que han ascendit en l'escala social són parlants competents de català, així com de castellà. En aquest estudi de cas, tenir una actitud positiva envers la llengua oficial i ser-ne competent semblen estar relacionats amb la inclusió social. En canvi, orientar-se cap al castellà a Andorra pot provocar una resposta defensiva entre els sectors catalanoparlants de la població. A causa de la proximitat i similitud de les llengües implicades, alguns dels qui l'aprenen poden subestimar les seves necessitats d'aprenentatge. Tanmateix, el canvi d'actitud dels residents catalanoparlants pel que fa a l'ús i abast del català poden contribuir a augmentar l'exposició al català i satisfer les necessitats dels qui l'aprenen d'ampliar el contacte que hi tenen. En determinades ocasions, la competència adquirida en català i castellà es

El català està positivament considerat com una llengua de prestigi per la major part de la població, inclosa la majoria de la comunitat portuguesa

El castellà gaudeix de prestigi com a llengua internacional, i és una llengua àmpliament parlada en el territori andorrà, així com una de les llengües de l'educació a Andorra

El francès és la llengua materna d'una minoria històrica andorrana i un idioma d'educació de prestigi en el sistema escolar francès d'Andorra

El portuguès gaudeix d'una actitud positiva en el si de la comunitat portuguesa andorrana, però corre el perill desaparèixer com altres llengües d'origen dels immigrants en casos en què la comunitat canvia a la llengua o llengües de la societat d'acollida

correlaciona amb la pèrdua del portuguès ja en la segona generació (amb un efecte negatiu directe sobre la *motilitat*, com es veu, per exemple, en el

fragment 25). Pel que sembla, allò que més contribueix al manteniment del portuguès entre la població d'origen portuguès nascuda a Andorra és la re-

gularitat en l'exposició a la llengua en la llar i la vinculació amb Portugal.

BIBLIOGRAFIA

Baró Solà, Ladislau (2010). "El sistema institucional i la immigració". Dins: Lluelles Larrosa, Maria Jesús (red). *Impacte de la immigració a Andorra*. Govern d'Andorra. p. 145-162.

Beerkens, Roos (2010). *Receptive multilingualism as a language mode in the Dutch-German border area*. Münster: Waxmann.

Carvalho, José Luis (2004). *Portugueses em Andorra. Uma visão global*. Andorra: Andbanc.

Comas d'Argemir, Dolors; Pujadas, Joan J. (1999). "Living in/on frontier: migration, identities and citizenship in Andorra". *Social Anthropology* 7 (3), p. 253-264.

Crapanzano, Vincent (1984). "Life-histories". *American Anthropologist* 86, p. 953-960.

CULPA (Coneixement i Usos Lingüístics de la Població d'Andorra) (2014). Govern d'Andorra.

De la Parte, Isabel (2003). "Vides migrades: expressions identitàries del canvi a Andorra". *Revista d'etnologia de Catalunya* 23, p. 58-69.

Feliciano, Cynthia (2001). "The Benefits of Biculturalism: Exposure to Immigrant Culture and Dropping Out of School among Asian and Latino Youths". *Social Science Quarterly* 82 (4), p. 865-879.

Fishman, Joshua A. (1965). "Language Maintenance and Language

Shift: The American Immigrant Case within a General Theoretical Perspective". *Sociologus* 16 (1), p. 19-39.

Grin, François; Marácz, László; Pokorn, Nike K.; Kraus, Peter A. (2014). "Mobility and Inclusion in Multilingual Europe: A Position Paper on the MIME Project". Versió presentada en la conferència d'arrencada del MIME, Universitat de Ginebra, 31 de març de 2014.

Hinton, Leanne (1999). "Involuntary Language Loss among Immigrants: Asian-American Linguistic Autobiographies". ERIC Digest.

Houtkamp, Chistopher (2014). "Integrating Language in Theories on Long-Distance Movement: Migration vs Mobility & the Concept of Motility". *A'dam Multiling*, p. 16-26.

Lipski, John M. (2006). "Too Close for Comfort? The Genesis of 'Portuñol/Portunhol'". *Hispanic Linguistics Symposium*, 2006, p. 1-22. En línia: <http://www.lingref.com/cpp/hls/8/paper1251.pdf>.

Makihara, Miki (2004). "Linguistic syncretism and language ideologies: Transforming sociolinguistic hierarchy on Rapa Nui (Easter Island)". *American Anthropologist* 106, p. 529-540.

Matias Santos, Magda (2008). *Quin sabor té un "Sumol" a 2.200 metres d'altitud?: Xarxes, identitat i integració dels portuguesos emigrats a Andorra*. Andorra: CRES i Pagès Editors.

Pavlenko, Aneta (2007). "Autobiographic Narratives as Data in Applied Linguistics". *Applied Linguistics* 28 (2), p. 163-188.

Portes, Alejandro; Hao, Lingxin (2002). "The price of uniformity: Language, Family and Personality Adjustment in the Immigrant Second Generation". *Ethnic and Racial Studies* 25 (6), p. 889-912.

Silverstein, Michael (1979). "Language structure and linguistic ideology". Dins: Clyne, Paul R.; Hanks, William F.; Hofbauer, Carol L. (reds.), *The Elements*. Chicago: Chicago Linguistic Society, p. 193-248.

Torres, Joaquim; Vila, Francesc Xavier; Fabà, Albert; Bretxa, Vanessa; Pradilla, Miquel Àngel (2006). "Enquesta sobre els usos lingüístics a Andorra 2004". Dins: *Llengua i societat a Andorra en els inicis del segle XXI*. Barcelona: Generalitat de Catalunya en col·laboració amb el Govern d'Andorra.

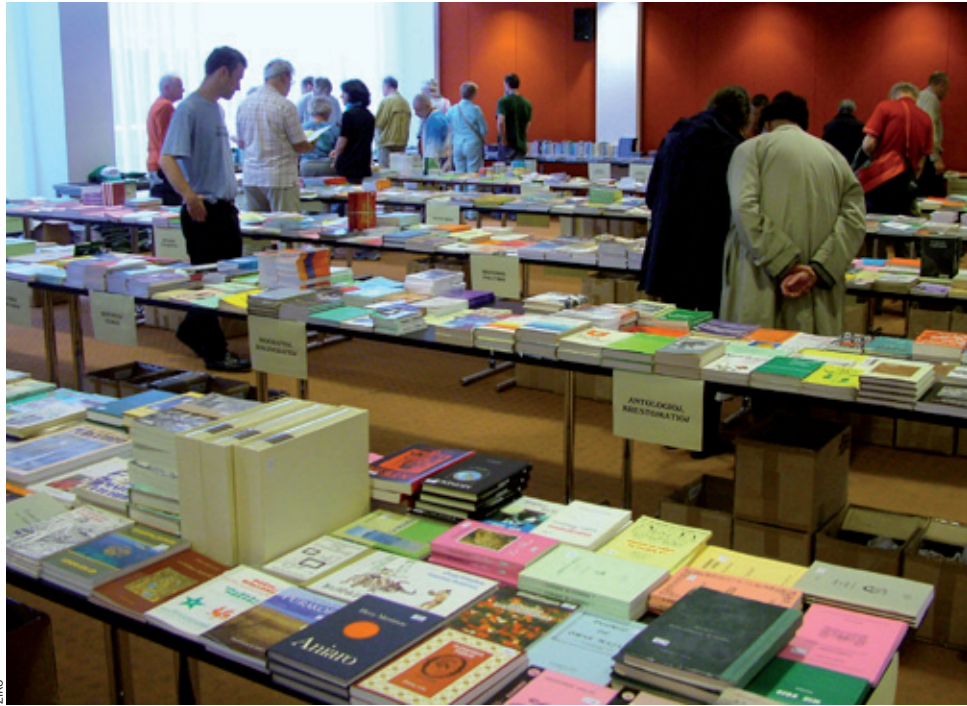
Zeevaert, Ludger (2007). "Receptive multilingualism and inter-Scandinavian semicomunication". Dins: Thije, J. D. ten; Zeevaert, Ludger (reds.). *Receptive Multilingualism. Linguistic Analyses, Language Policies and Didactic Concepts*. Hamburg Studies on Multilingualism 6, Amsterdam: Benjamins, pp. 103-136.

SOBRE ELS PERÍODES DE LA LITERATURA EN ESPERANTO

Geoffrey Sutton*

Tradicionalment es divideix la literatura en esperanto en períodes. Almenys en això els crítics literaris estan d'acord. Però no ho estan en els límits i les raons per fixar-los. En afrontar la tasca d'escriure un text sobre la literatura en esperanto (Sutton 2008), vaig haver de plantejar-me com solucionar la qüestió de manera pràctica. Tot i que no tenia cap desig de crear una teoria “nova”, la investigació va aportar una altra perspectiva. Aquest assaig és, doncs, el relat del camí cap a una decisió pràctica, sense pretensió de ser científica, però espero que plantegi preguntes que potser portaran a solucions millors.

En primer lloc vaig estudiar la divisió dels períodes, deixant de banda les “etiquetes” que convindria donar-los, però — altra vegada per raons pràctiques — vaig haver d'intentar de donar-los un nom.

PER QUÈ DIVIDIR?

L'objectiu és dividir la literatura en períodes allà on apareix una escaleta significativa o una tendència significativa nova. Aquesta delimitació és útil per raons més quotidianes o pràctiques — de cap manera menys dignes —, de la mateixa manera que es té tendència a dividir la història segons els reis o presidents, és a dir per la simple raó que això ajuda la memorització. Per això és útil seguir la tradició “còmoda”, tot i que és perfectament ima-

ginable que amb el pas del temps potser esdevindran importants uns criteris divisoris complementament diferents.

Sorgeixen dues preguntes. Primer, fins a quin punt es pot dividir la literatura segons criteris interns, i no necessàriament externs; i segon, fins a quin punt es poden veure trets comuns que comparteixen totes les branques de la literatura. Encara que aquestes dues preguntes són diferents, no és impossible que la segona hagi influït significativament en els intents

La literatura en esperanto és un fenomen autònom en un món interdependent

* Geoffrey Sutton va estudiar llengües escandinaves i finoúgriques. Fou redactor de la revista *Esperanto* de l'Associació Universal d'Esperanto. És l'autor de la *Concise Encyclopedia of the Original Literature of Esperanto* [“enciclopèdia concisa sobre la literatura original en esperanto”] (2008), l'estudi més extens fins avui sobre la literatura en esperanto.

Aquest article va merèixer el primer premi en la branca d'assaig en els Concursos de Belles Lletres de l'Associació Universal d'Esperanto el 2007. Va ser publicat a la revista *Beletra Almanako*, 1, 2007, p. 148-156 i posteriorment en el recull *Pri homoj kaj verkoj. Eseoj pri la Esperanto-kulturo* [“sobre persones i obres, assajos sobre la cultura en esperanto”] (Universala Esperanto-Asocio, Rotterdam, 2012, p. 131-139).

Traducció: Hèctor Alòs i Font

que hi ha hagut fins ara de resoldre la primera.

Jukka Pietiläinen en el seu assaig “El quart període de la literatura en esperanto” cita Tazio Carlevaro (1974: 117) quan afirma que “si la divisió tripartida de la poesia (és a dir de la lírica originalment escrita en esperanto) és fàcil de constatar, resulta molt dubtosa pel que fa a la prosa (especialment en el relat curt) i inexistent en relació amb a la novel·la i el drama”, i a més “quant a la lírica, tampoc els períodes no es distingeixen clarament”. Això fa sospitar que la classificació a l’ús segons les guerres mundials provingui de la gran dificultat de trobar criteris comuns en totes les branques de la literatura. Aquesta divisió evita la problemàtica interna. Tanmateix, el pas dels anys obliga a fer classificacions noves, almenys per als temps més recents, si no és també per als anteriors.

La preferència de dividir la literatura segons esdeveniments d’abast mundial sembla justificable només si aquests fets tenen com a resultat directe una inflexió en la literatura. Altrament, resulta molt més aconsellable fer les divisions a partir d’aspectes propis de la mateixa literatura, sempre que se’n pugui demostrar l’existència. La literatura en esperanto és un fenomen autònom en un món interdependent.

Per descomptat, res no impedeix tenir diferents límits temporals per a cada branca de la literatura, o subdivisions segons objectius i circumstàncies específics, però resulta del tot necessària una periodització en gran part acordada que serveixi per a un ús general i popular. Per això convindria tenir els mateixos anys divisoris tant per a la poesia com per a la prosa, si deixem a part el teatre.

EL PRIMER PERÍODE (1887–1920, ROMANTICISME PRIMITIU I CONSTRUCCIÓ D’UN ESTIL)

Sobre l’inici del Primer Període de la literatura en esperanto difícilment es poden tenir opinions diferents, però quant a l’any de la seva finalització i el començament del Segon Període no tothom coincideix del tot. Per altra banda, existeix un grau d’acord més ampli sobre aquesta transició que sobre les altres dates.

En la dècada passada, Willem A. Verloren van Themaat (1995) i Jukka Pietiläinen (2003) tallen el Segon Període entre les dues guerres mundials (Pietiläinen, a partir de 1920), seguint la divisió de William Auld (1958) en la primera edició de *l’Antologia de la literatura en esperanto* i Carlevaro

SOBRE ELS PERÍODES DE LA LITERATURA EN ESPERANTO

RESUM

Aquest article estudia, des d’un punt de vista pràctic, la delimitació dels períodes de la literatura en esperanto. En la discussió es plantegen dues qüestions principals: fins a quin punt és possible dividir la literatura segons criteris interns i no necessàriament externs, i fins a quin punt es poden veure trets comuns que caracteritzen totes les branques de la literatura. El treball conclou que hi ha cinc períodes en la literatura i proposa etiquetes per a cadascun d’ells, no solament en funció de la poesia, sinó també de la prosa.

Paraules clau: literatura en esperanto, història de la literatura, periodització

PRI LA PERIODOJ DE LA ESPERANTA LITERATURO

RESUMO

Tiu ĉi artikolo esploras, el praktika vidpunkto, la dislimon de la periodoj de la Esperanta literaturo. En la diskuto ĉefe du demandoj levigas, nome kiom oni entute povas dividi la literaturon laŭ propraj kaj ne nepre eksteraj kriterioj, kaj kiom eblas vidi komunajn trajtojn, kiuj karakterizas ĉiujn branĉojn de la literaturo. La analizo konkludas pri la ekzisto de kvin literaturaj periodoj, kaj proponas etiketon por ili, ne nur el la vidpunkto de la poezio, sed ankaŭ por la prozo.

Ŝlosilaj vortoj: Esperanto-literaturo, literatur-historio, periodigo

ON THE PERIODS OF ESPERANTO LITERATURE

ABSTRACT

This article explores, from a practical point of view, the division of the periods of Esperanto literature. Mainly, the discussion raises two questions, namely how far it is possible to divide the literature according to internal and not necessarily external criteria, and how far it is possible to see communal traits which characterise all the literary branches. The analysis concludes that there exist five literary periods, and proposes a label for them, not only from the point of view of poetry but also for prose.

Keywords: Esperanto literature, literary history, periodisation

(1974), que proposa l'any 1919 però en reconeix la manca de rigor científic.

En la segona edició de l'*Antologia*, Auld (1984: 835) afirma que el Segon Període s'inicia amb l'aparició dels primers reculls de poemes de Kalocsay¹, Baghy² (*Preter la vivo* ["arran de la vida"], 1922), Schwartz³, Mikhalski⁴ (*Du poemoj* ["dos poemes"], 1922) i Khókhlov⁵, és a dir el 1921, quan sortí el volum *Mondo kaj koro* ["món i cor"] de Kalocsay.

Altres constaten que van començar a publicar diferents grans autors a l'inici d'aquesta dècada i veuen en això una clara esclatxa. Això doncs, segons l'opinió general, mostra una transició cap a un període nou. Pietiläinen remarca, a més, la mort de Grabowski⁶ el 1921.

Les opinions de William Auld, tanmateix, fan referència, en primer terme a la poesia, i Gaston Waringhien — en el seu capítol "D'una antologia a l'altra" del volum d'assajos *Kaj la ceter'* — *nur literaturo* ["i la resta, només literatura"] (1983: 176–177) — reconeix "sobretot a partir de 1923, una mena de renaixement en la nostra poesia". Per altra banda, continua: "però em sembla que la segona [guerra mundial — *Nota del trad.*] no va causar un tall tan net: no hi ha res que distingeixi gaire els números de la revista *Literatura*

*Mondo*⁷ posteriors a la segona guerra dels anteriors a aquesta — quant a la poesia, és clar!" Si és així, quina és, doncs, la raó per dividir els períodes segons les guerres? Waringhien, tanmateix, va afegir: "no noto un canvi profund en el període que va de 1921 fins avui".

Considerant tot això, veig més aviat l'inici del Segon Període en l'aparició de *Mondo kaj koro* de Kálmán Kalocsay el 1921 perquè indubtablement és el més gran dels escriptors que van començar a publicar en aquesta dècada.

Cal assenyalar que Pietiläinen també esmenta, amb raó, el gran volum de traduccions com un factor clarament distintiu del Primer Període.

EL SEGON PERÍODE (1921–1930, ROMANTICISME MADUR I FLORIMENT LITERARI)

Hem aconseguit definir, més o menys precisament, l'inici del Segon Període, però quan acaba?

Encara que Pietiläinen i altres no comencen un període nou en els anys trenta del segle xx, sembla que tenen algunes contradiccions. Resulta curiós que Pietiläinen escrigui: "Tanmateix, es pot parlar de diferències entre la literatura dels anys vint i trenta". A més, escriu que, segons la periodització d'Auld (ens reenvia a la *Introducció a la literatura original en esperanto*, 1979) es podria parlar només de dos períodes abans dels anys setanta: el primer fins l'any 1930 (*sic*) i el segon després. Així el punt divisor seria la influència de l'Escola de Budapest (l'escola de la revista *Literatura Mondo*) i l'aparició del *Parnasa gvidlibro* ["guia al Parnàs"]⁸ (Kalocsay i Waringhien 1932).

- 1 Kálmán Kalocsay (1891–1976). Poeta i gramàtic hongarès en esperanto. Figura cabdal de la literatura en aquesta llengua. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana. (*Aquesta nota, com totes les següents és del traductor.*)
- 2 Gyula Baghy (1891–1967). Escriptor, home de teatre i pedagog hongarès en esperanto. Autor d'algunes de les obres de més èxit en aquesta llengua.
- 3 Raymond Schwartz (1894–1973). Escriptor i humorista francès en esperanto. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana.
- 4 Evgueni Ióssifovix Mikhalski (1897–1937). Poeta ucraïnès en esperanto. Morí afusellat durant el Gran Terror estalinista.
- 5 Nikolai Ivànovix Khókhlov (1891–1953). Poeta rus en esperanto.
- 6 Antoni Grabowski (1857–1921). Escriptor polonès en esperanto. Juntament amb Zamenhof (1859–1917) i Kazimierz Bein (1872–1959), principal figura del període inicial de la literatura en esperanto.

7 Influente revista literària publicada a Hongria (1922–1927, 1931–1938, 1947–1949), redactada per Kálmán Kalocsay i Gyula Baghy.

8 *Kiel fariĝi poeto aŭ Parnasa gvidlibro* ["com esdevenir un poeta o guia al Parnàs"], obra de Kálmán Kalocsay i Gaston Waringhien. Conté un extens estudi sobre mètrica, un diccionari de rimes i un glosari.

Kálmán Kalocsay (1891–1976)

Gyula Baghy (1891–1967)

Raymond Schwartz (1894–1973).

Cal tenir en compte que Auld va canviar d'opinió. En la primera edició de l'*Antologia de la literatura en esperanto* (1958) va definir els períodes (de la poesia) com: 1. 1887–1919; 2. 1919–1939; 3. 1945–?, mentre que en la segona edició de 1984 apareix: 1. 1887–1921; 2. 1921–1931; 3. 1931–1956; 4. 1956–1982.

EL TERCER PERÍODE (1931–1951, PARNASSIANISME I PLENITUD CREATIVA)

En general, no s'accepta que comencés un nou període als anys trenta. Tot i això he arribat a la conclusió que sembla difícil de justificar-ho, si es fan servir els mateixos criteris que per a delimitar la resta de períodes. És molt difícil no discernir una transició cap a un període nou al començament dels anys trenta, sobretot per l'aparició de tantes obres clau que encara avui ressonen en la nostra literatura. Aquest conjunt de publicacions importants conté, entre altres: *Plena vortaro de Esperanto* ["diccionari complet de l'esperanto"] (1930), *Streĉita kordo* ["corda tibant"]⁹ (Kalocsay 1931), *Parnasa gvidlibro* (Kalocsay i Waringhien 1932), *De paĝo al paĝo* ["de pàgina a pàgina"]¹⁰ (Totsche 1932), l'antologia traduïda *Eterna bukedo* ["ramell etern"]¹¹ de Kalocsay (1931), la traducció de l'*Infern* de Dante feta per Kalocsay (1933) i *Plena gramatiko de Esperanto* ["gramàtica completa de l'esperanto"]¹² (Kalocsay i Waringhien 1935). Tantes!

(Si, com Pietiläinen conclou, "l'aparició del *Plena ilustrita vortaro* ["diccionari complet il·lustrat"], el 1970, va anunciar el quart període", com és que el *Plena vortaro* no va anunciar un nou període amb la seva aparició, el 1930?)

Ningú no discuteix la importància i profunda influència del *Parnasa gvidlibro* en la poesia. En el seu epíleg a la segona edició de l'*Antologia de la literatura en esperanto*, William Auld (1984: 836) l'anomena "d'abast mundial i decisiu". Per si sol va iniciar un nou període en la poesia en esperanto. És indubtable. En aquest epíleg, William Auld — deixant de banda la divisió segons les guerres mundials de la seva primera edició — fa començar el Tercer Període el 1931 amb l'aparició del segon recull important de poemes de Kalocsay *Streĉita kordo*. Cal afegir que en aquest any també van esdevenir-se dos fets cabdals: l'aparició de

9 Segon recull de poemes de Kálmán Kalocsay, una de les obres cimeres de la literatura en esperanto.

10 Considerada l'obra que inaugura la crítica literària en esperanto, escrita pel poeta hongarès en esperanto Lajos Tárkony (1902–1978).

11 Antologia de la poesia d'arreu del món traduïda des de 22 llengües a l'esperanto en dos volums per Kálmán Kalocsay.

12 "Obra monumental de prop de 600 pàgines en la seva última edició, posa a disposició dels parlants de l'esperanto una guia pràctica a l'ús tradicional, clàssic de la llengua. Els autors inclouen els resultats de la seva recerca sobre els usos de Zamenhof, Grabowski, Kabe i altres escriptors amb els millors estils, incloent-hi traductors" (Sutton 2008: 84).

la segona època de la revista *Literatura mondo* i la publicació del recull d'assajos de Kalocsay *Lingvo stilo formo* ["llengua estil forma"].

Totes aquestes obres fonamentals sense cap mena de dubte marquen conjuntament un canvi d'època. Van situar la literatura en esperanto a un nivell més alt i totalment nou.

Giorgio Silfer (1985: 25–26) comenta encertadament a la revista *Literatura Foiro*: "Aquests llibres van inaugurar una nova època i van coronar l'antiga: des de 1935 existeixen eines madures en els camps de la literatura i l'estudi de l'esperanto, que faltaven fins aleshores; només llavors va poder bufar el «vent lleuger»¹³ per als nostres poetes".

Tot això implica, per tant, un període més dels habituals, la qual cosa em va fer pensar molt, però, encertat o no, veig en l'inici dels anys trenta potser la línia de divisió més clara, com també altres ho han escrit.

LA QÜESTIÓ DE LES GUERRES MUNDIALS

Quan es va produir la següent transició entre períodes literaris? Arribem altra vegada a una guerra mundial. Realment podem dir que l'aparició de *Mondo kaj koro* (1921) de Kalocsay té relació directa amb la Gran Guerra? *Kvaropo* ["quatreta"] (Auld et al. 1952) o *La infana raso* ["la raça infantívola"] (Auld 1956) van aparèixer com a resultat de la Segona Guerra Mundial?

A banda que les guerres mundials, evidentment, van influir en tot, no seria més encertat considerar-les interrupcions? Segurament es pot debatre llargament la influència històrica de les guerres mundials en la literatura en esperanto, com en tota literatura, però no seria tal vegada més adequat veure els inicis de períodes nous en la importància, almenys en part, de les obres mencionades i, eventualment, d'altres produccions literàries?

EL QUART PERÍODE (1952–1974, POSTPARNASSIANISME I CAP A LA MODERNITAT)

Giorgio Silfer (1985: 25–26) continua així sobre l'inici del període següent: "període que, després del curt parèntesi de la tercera època de *Literatura mondo*, va finir només el 1952, amb la fundació de Stafeto i la publicació de *Kvaropo*. No s'ha d'oblidar la fundació de l'editorial Stafeto per part de Juan Régulo Pérez¹⁴ perquè va ser inspirada per *Kva-*

13 Cita del poema de Zamehof *La espero* ["l'esperança"], que ha esdevingut l'himne del moviment esperantista,

14 Juan Régulo Pérez (1914–1993). Filòleg canari, professor a la universitat de La Laguna. Entre 1952 i 1975 edità 93 llibres en esperanto sota el segell *Stafeto* ["relleu (que relleva)"], en què aparegueren la majoria de les obres cimeres de la literatura en esperanto d'aquest període.

ropo i l'Escola Escocesa (Auld, Dinwoodie, Francis, Reto Rossetti).¹⁵

En el seu assaig posterior “Evolució del llenguatge poètic en esperanto”, dins del volum *Facetoj de esperanto* [“facetes de l'esperanto”] (1976: 22), el mateix William Auld reconeix que *Kvaropo* va iniciar el nou període i endegà els canvis cap al “postparnasianisme”. Carlevaro ja escriu a *Esperanto en perspektivo* (1974: 169): “Però el moment de la presentació en públic va ser el volum *Kvaropo*, 1952”.

Vilmos Benczik, en la seva col·lecció d'assajos *Studoj pri la Esperanta literaturo* [“estudis sobre la literatura en esperanto”] (1980: 116), escriu:

[V]a aparèixer *Kvaropo*, que anunciava l'inici d'una nova època literària que de cap manera no desmereix l'anterior i, fins i tot, aviat corona cims encara no assolits. Aquest volum en el límit del període va ser ràpidament seguit per altres llibres importants, i la figura més potent de *Kvaropo*, William Auld, va publicar el 1956 l'obra principal del període. Evidentment, es tracta de *La infana raso*. Però la influència de l'Escola Escocesa sobre els escriptors d'arreu del món va començar ja amb la publicació de *Kvaropo*.

Malgrat tot això, William Auld en la segona edició de *Antologia de la literatura en esperanto* (1984) va establir l'inici del Quart Període l'any 1956, és a dir amb l'aparició de *La infana raso*.

15 William Auld (1924–2006). Poeta, traductor i crític literari escocès en esperanto, figura senyera de la literatura en esperanto. Vegeu l'article sobre ell a la Gran Enciclopèdia Catalana. — John Sharp Dinwoodie (1904–1980). Poeta i traductor escocès en esperanto. — John Islay Francis (1924–2012). Poeta, novel·lista i escriptor de relats curts escocès en esperanto. La seva extensa novel·la *La granda kaldrono* [“la gran caldera”] (acabada al final del anys seixanta, però publicada només el 1978) és una de les fites de la prosa en esperanto. — Reto Mario Rossetti (1909–1994). Poeta, traductor i escriptor de relats curts escocès en esperanto.

No és cert que *Kvaropo* va iniciar més que no pas acabar alguna cosa?

De passada, val la pena afegir un comentari de Benczik (1977: 245) en el seu estudi titulat “*Kvaropo kaj la skolta skolo*” [“*Quatre* i l'escola escocesa”] sobre el recull de poemes de Rossetti aparegut a *Kvaropo*: “Amb *Oazo* [“oasi”] va crear una obra que demostra literàriament el canvi d'èpoques”.

EL CINQUÈ PERÍODE (1975–, POESIA EXPERIMENTAL I POPULARITZACIÓ DE LA NOVEL·LA)

Encara no s'ha assolit un acord general sobre la data en què comença el període més modern, independentment de si se'l considera el quart o el cinquè. Pietiläinen, encertadament, dedica la part principal del seu assaig a aquesta qüestió.

D'alguna manera, la periodització centrada en les guerres proposada per Pietiläinen i Verloren van Themaat els posa davant d'un dilema, ja que en certa manera sembla que els obliga a buscar un altre cataclisme d'abast mundial que tingui alguna repercussió en la literatura en esperanto. Així, Pietiläinen suggereix, entre altres, l'any 1989, quan es va produir el col·lapse del sistema politicoeconòmic de l'Europa de l'Est. Això té, en comparació amb altres plantejaments, l'avantatge que va influir de forma directa en el moviment esperantista, tot i que amb prou feines va influir directament sobre la literatura, excepte des del punt de vista financer en una part del món.

Pietiläinen ens fa notar el creixement important de les edicions a partir dels anys setanta, i constata que “per primera vegada el període nou no va néixer per un esdeveniment significatiu fora de la comunitat esperantista, sinó per una evolució a l'interior de la literatura”. Ens vénen ganes de replicar: ja que Pietiläinen rebutja causes externes al moviment esperantista per a iniciar un període nou als anys

setanta, per què, doncs, hauríem d'acceptar causes externes, com les guerres mundials, per a les divisions temporals anteriors?

Malgrat això, tant Verloren van Themaat (1995) com Pietiläinen trien la publicació de *Neologisme* [“neològicament”] de Lorjak¹⁶, el 1975, com el factor decisiu que enceta un nou període. La novel·la en si mateixa és “modesta”, però argumenten que té un paper important pel fet de ser la primera en una llarga sèrie de novel·les després d'anys en què no n'hi havia. A partir dels anys setanta les publicacions d'obres literàries tornen a ser nombroses. Sens dubte, això està relacionat també amb novetats tecnològiques.

Hi ha, però, un altre aspecte d'aquesta delimitació. Totes les altres s'anunciaven per canvis, en primer lloc, en les tendències de la poesia. Aquesta es fa sobre la base de la prosa, la qual cosa sembla ser correcta, justament, per l'aparició en gran nombre d'obres en prosa, però què passa amb la poesia?

Pietiläinen esmenta també una possible influència per part del jurat dels premis literaris de l'Associació Universal d'Esperanto a partir de 1976. Aquesta qüestió, per descomptat, hauria de ser examinada. Fins quin punt influeixen realment els certàmens literaris?

La proposta que el nou període va començar l'any 2000 no té cap base perquè no té cap significació especial per a la literatura en esperanto.

ETIQUETES PER ALS PERÍODES

El títol “romanticisme primitiu” per a la poesia del Primer Període prové de William Auld (*Antologia de la literatura en esperanto*). Ningú no l'ha posada en dubte. L'etiqueta “construcció

16 Pseudònim de Jacques-Louis Mahé (1912–1992), escriptor i cineasta francès en esperanto.

d'un estil" per a la prosa és de W. J. Downes, que va escriure el pròleg a la 17a edició (1954) de la *Fundamenta krestomatia* ["crestomatia fonamental"].¹⁷

Es tracta clarament d'una etiqueta amb què molta gent estaria d'acord, almenys en part.

Per a l'*Antologia de la literatura en esperanto* (1958) William Auld va dividir inicialment la poesia en esperanto en tres períodes: "romanticisme

primitiu", "romanticisme depurat" i "metafísica". Les separacions corresponents eren les dues guerres mundials. Tanmateix, a la segona edició de l'obra, el 1984, va canviar aquests períodes pels de "romanticisme primitiu", "romanticisme madur", "parnassianisme" i "postparnassianisme", alhora que confessava que "les etiquetes s'han afegit amb vacil·lacions". Com que l'antologia no incloïa la prosa, aquesta no va tenir-se en compte en la tria del nom.

Cal batejar els períodes no solament per a la poesia, sinó també per a la prosa. A falta d'aquestes etiquetes, cal pensar descripcions que serveixin, com a mínim, com a primers esbossos

per a esperar la recerca de millors definicions. Així, primer per a la poesia (seguint William Auld), i en segon lloc per a la prosa:

- 1887–1920: Romanticisme primitiu; construcció d'un estil
- 1921–1930: Romanticisme madur; floriment literari
- 1931–1951: Parnassisme; plenitud creativa
- 1952–1974: Postparnassisme; cap a la modernitat
- 1975–: Poesia experimental; popularització de la novel·la

¹⁷ Antologia de textos modèlics, escrits originalment en esperanto o traduïts a aquesta llengua, aplegats per Zamenhof i publicats per primera vegada el 1903.

BIBLIOGRAFIA

Auld, William (red.) (1958). *Esperanta antologio: Poemoj 1887–1957*. La Laguna: Stafeto-J. Régulo.

— (1976). *Facetoj de Esperanto*. Londres: Brita Esperanto-Asocio.

— (red.) (1984). *Esperanta antologio: Poemoj 1887–1981*. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio.

—; Dinwoodie, John Sharp; Francis, John; Rossetti, Reto (1952). *Kvaropo*. La Laguna: Stafeto-J. Régulo.

Benczik, Vilmos (1977). "Kvaropo kaj la skota skolo". Dins: —; Dinwoodie, John Sharp; Francis, John; Rossetti, Reto (1977). *Kvaropo*. 2a edició. Budapest: Hungara Esperanto-Asocio, p. 227–247.

— (1980). *Studoj pri la Esperanta literaturo*. Takasago-si: La Kritikanto.

Carlevaro, Tazio (1974). "Literaturo". Dins: Lapenna, Ivo; Lins, Ulrich; Carlevaro, Tazio. *Esperanto en perspektivo. Faktoj kaj analizoj*

pri la Internacia Lingvo. Londres, Rotterdam: Centro de Esploro kaj Dokumentado pri la Monda Lingvo-Problemo / Universala Esperanto-Asocio, p. 113–189.

Dante Alighieri (1933). *Infero*. Traducció de Kálmán Kalocsay. Budapest: Literatura Mondo.

Kalocsay, Kolomano [Kálmán Kalocsay] (1931). *Lingvo stilo formo. Studoj*. Budapest: Literatura Mondo.

— (1931). *Streĉita kordo*. Budapest: Literatura Mondo.

— (red.) (1931). *Eterna bukedo. Tradukoj el diversaj lingvoj de K. Kalocsay*. Budapest: Literatura Mondo.

—; Waringhien, Gaston (1935). *Pleña gramatiko de esperanto: Vorto kaj frazo*. Budapest: Literatura Mondo.

Lorjak [Jacques-Louis Mahé] (1975). *Neologisme*. Hèlsinki: Fondumo Esperanto.

Pietiläinen, Jukka (2004). "La kvara periodo en Esperanta literatu-

ro". Toruń: Esperanto-Societo Flamo, 2004.

Silfer, Giorgio (1985). Ressenya sobre *Esperanta antologio. Poemoj 1887–1981*. *Literatura Foiro*, 89, p. 25–27.

— (1993). "La Turo de Babilo: Poetikoj kaj tendencoj en la Esperanto-kritiko". *Literatura Foiro*, 144, p. 176–181.

Totsche, Ludoviko [Lajos Tárkony] (1976): *De paĝo al paĝo: Literaturaj profiloj*. Budapest: Literatura Mondo, 1932.

Verloren van Themaat, Willem (1995). "Bibliografio de la naci-lingvaj tradukoj de Esperantaj literaturajoj". *Esperanto-Dokumentoj*, n-ro 33E [Mecanoscrit inacabat i no publicat a la Biblioteca Hodler, Universala Esperanto-Asocio, Rotterdam].

Waringhien, Gaston (1983). "De unu antologio al alia". Dins: Waringhien, Gaston. *Kaj la ceter' — nur literaturo. Eseoj V*. Antverp/La Laguna: TK/Stafeto, p. 167–181.

PACIFISTES EN UN MÓN *ETERNE* MILITANTA: EN EL CENTENARI DE LA MORT DE ZAMENHOF

Xavier Alcalde*

INTRODUCCIÓ

Aquest article està basat en la conferència amb el mateix nom que vaig pronunciar durant la inauguració del passat congrés català d'esperanto, celebrat a Àger l'octubre de 2017. Vaig començar la meva intervenció amb salutacions i agraïments a les autoritats presents i als amics esperantistes, alguns vinguts de molt lluny. Vaig reconèixer especialment la tasca d'en Joan Inglada i de la resta de membres del comitè organitzador que, després de molts anys de compromís per l'ideal esperantista, havien treballat de valent perquè la trobada es pogués celebrar en aquella bonica localitat i, com vam poder comprovar, d'una forma plenament reeixida.

Tractant-se d'un congrés català, no podia deixar de mencionar la forta vinculació que hi ha hagut des del començament entre l'esperanto i el món català en totes les seves dimensions,¹ des de l'internacionalisme obrer d'Andreu Nin fins al catalanisme burgès de Pujulà i Vallès, passant per la celebració del cinquè congrés mundial a Barcelona el 1909² o la publicació de la modèlica antologia de literatura catalana de Jaume Grau Casas el 1925.³ Una vinculació que continua fins avui, amb una presència catalana destacada a les diferents expressions de l'esperantisme internacional.

1 Vegeu Poblet i Alòs (2010).

2 Vegeu Poblet (2008).

3 Vegeu Alòs i Poblet (2010) i Franquesa (2015).

Inauguració del 38è congrés català d'esperanto, Àger, octubre 2017

Desenvoluparé l'article en tres parts. En primer lloc, relacionaré esperantisme i pacifisme, destacant la importància que aquest tema tenia per a l'iniciador de la llengua. Posteriorment, parlaré de les dificultats que ha patit el moviment esperantista al llarg de la seva història, incloent-hi guerres i persecucions. Com veurem, els esperantistes hi han reaccionat sovint d'una manera exemplar des d'una perspectiva ètica i fins i tot humanitària. Finalment, ajudant-me del preàmbul de la UNESCO, miraré d'extreure algunes lliçons d'aquesta història que potser ens poden servir per a avui.

ZAMENHOF, L'ESPERANTO I L'IDEAL PACIFISTA

Enguany la UNESCO commemora el centenari de la mort de Llätzer Màrkovix Zamenhof (1859–1917), també conegut com a Lluís o Ludoviko Zamenhof.⁴ Es tracta d'una figura que hauríem de reivindicar més. D'una banda, els pacifistes, però també els qui defensem la justícia lingüística i els drets lingüístics de les persones i els pobles i, en definitiva, tots aquells

4 Vegeu-ne la nota oficial, disponible a: <http://en.unesco.org/celebrations/anniversaries/2017/all?page=1>.

* Xavier Alcalde és doctor en ciències polítiques, professor de relacions internacionals a la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Universitat Oberta de Catalunya. Entre altres temes, investiga qüestions sobre pacifisme i moviments socials, així com els aspectes normatius de les polítiques lingüístiques.

**PACIFISTES EN UN MÓN
ETERNE MILITANTA:
EN EL CENTENARI DE LA
MORT DE ZAMENHOF**

RESUM

Enguany recordem la figura de Ludoviko Zamenhof (1859–1917), que ens va deixar ara fa cent anys, però ens va llegar un moviment social que manté encara avui la seva forta empremta. El Dr. Zamenhof va morir enmig de la Gran Guerra, decebut d'un món que sembla que no sap resoldre les coses si no és mitjançant la força, però també esperançat en les noves generacions que hi sobreviurien i que construirien una societat més justa. L'article té tres parts. La primera relaciona esperantisme i pacifisme, destacant la importància que aquest tema tenia per a l'iniciador de la llengua. La segona se centra en les dificultats que ha patit el moviment esperantista en diferents moments de la seva història i com aquest ha reaccionat a guerres i persecucions. Finalment, i ajudant-nos del preàmbul de la Constitució de la UNESCO, extraïem algunes lliçons que ens poden servir per a un present que ens preocupa. Un món que continua *eterne militanta* i on els esperantistes segueixen tenint alguna cosa a dir.

Paraules clau: pau, pacifisme, esperanto, Zamenhof, UNESCO

**PACISTOJ EN MONDO
ETERNE MILITANTA: EN LA
CENTJARIĜO DE LA MORTO
DE ZAMENHOF**

RESUMO

En 2017 ni rememoras la figuron de Ludoviko Zamenhof (1859–1917), kiu forlasis nin antaŭ cent jaroj, sed kiu legacis al ni socian movadon, konservantan ankoraŭ hodiaŭ lian fortan spuron. D-ro. Zamenhof mortis dum la Granda Milito, seniluziĝinta pri mondo, kiu ŝajne scias, kiel solvi problemojn nur perforte, sed ankaŭ esperplena pri la novaj generacioj, kiuj transvivos la militon kaj konstruos socion pli justan. La artikolo havas tri partojn. La unua ligas esperantismon kaj pacismon; temas pri ŝlosila tempo por la iniciatinto de la lingvo. La dua fokusigas pri la malfacilaĵoj suferitaj de la Esperanto-movado en pluraj periodoj de ĝia historio kaj pri diversaj manieroj, kiel ĝi reagis al militoj kaj persekutoj. Fine, helpe de la antaŭparolo de la Konstitucio de la UNESCO ni proponas kelkajn instruojn, kiuj povas utili por la zorgiga nuntempo. En mondo daŭre *eterne militanta* la esperantistoj daŭre havas ion por diri.

Ŝlosilaj vortoj: paco, pacifismo, Esperanto, Zamenhof, UNESCO

**PACIFISTS IN A WORLD
ETERNE MILITANTA:
IN THE CENTENARY OF
ZAMENHOF'S DEATH**

ABSTRACT

In 2017 we honor the figure of Ludoviko Zamenhof (1859-1917), who left us a hundred years ago, bequeathing us a social movement, which has kept his strong mark until today. Dr. Zamenhof died during the Great War, disillusioned with a world that only seems to know how to solve conflicts by the use of force, but also hopeful in the new generations that would survive the war and would rebuild a fairer society. The article has three parts. The first one relates Esperantism with pacifism and stresses the importance this topic had for the language initiator. The second one focuses on the difficulties suffered by the Esperanto movement in different moments of its history and on different ways it reacted to wars and persecutions. Finally, with the help of the preamble of the Constitution of UNESCO, we propose several lessons, which can be useful for a worrying present. In a world still *eterne militanta*, the Esperantists still have something to say.

Keywords: peace, pacifism, Esperanto, Zamenhof, UNESCO

Una obra colectiva, un “mosaic”, que recull textos actuals i històrics d’una quarantena d’autors, des de Zamenhof a Tonkin, passant per Lanti o Gudksov sobre la guerra, la vida en aquells anys i el paper de l’esperanto en tot plegat.

Alcalde, Javier; Salguero, José (red.). *Antaŭ unu jarcento: la granda milito kaj Esperanto*. París: SAT-EFK 2018, 372 p. 14 €.

que volem un món millor. Un món, que els esperantistes fa 130 anys que demostrarem que és possible.

El petit Llätzer va néixer a mitjan segle XIX en una família jueva a l'imperi rus, en una ciutat que es diu Białystok, a l'actual Polònia. Des de la seva infantesa va tenir molt clar que bona part dels problemes que hi havia entre la gent tenien a veure amb la comunicació: no s'entien. Potser amb un pèl d'ingenuïtat va pensar que calia que els éssers humans es reconeguessin primer de tot com a iguals, més enllà de diferències lingüístiques, religioses o d'altre tipus. En una època on l'antisemitisme ja donava senyals de la tragèdia que tindria lloc poques dècades més tard, Zamenhof va proposar una eina meravellosa per a permetre una convivència en harmonia.⁵

Com sabem, no era el primer cop que algú intentava crear una llengua internacional. De fet, en la història hi ha hagut més d'un miler de projectes d'aquest tipus; alguns més propers, com el de Sinibald de Bas o el de Ramon Llull; d'altres ben curiosos, com la llengua musical Solresol.⁶ Entre tots ells, l'esperanto, que porta en el seu nom els valors humanistes de Zamenhof (pensem en aquesta *esperança* en un món més just que porta implícit el nom de la llengua), és l'únic que ha sobreviscut a la mort del seu creador, convertint-se en una llengua plenament viva i que molts dels aquí presents fem servir cada dia en ple segle XXI.

Més enllà dels seus avantatges lingüístics (regularitat ortogràfica, gramatical, lèxica, etc.), és probablement la *idea interna* de la llengua la que ha permès a aquest moviment social sobreviure a cismes i persecucions durant la seva història, encara curta, però ja centenària.⁷ I és també aquesta idea la que el vincula amb altres moviments socials, entre els quals destaca per mèrits propis el pacifisme.⁸ I és que a l'època de Zamenhof ambdós mots, pacifista i esperantista, anaven molt lligats.⁹ Des del pacifisme s'entenia l'esperanto com un element fonamental, una manera de posar en pràctica les teories de la no-violència.¹⁰ Per la seva banda, aquells que decidien aprendre la llengua internacional ho feien motivats no només pels beneficis concrets d'una eina de comunicació eficaç entre persones que tenien llengües maternes diferents, sinó també per una voluntat de construir una societat on es pogués conèixer de forma fraternal.

Per tant, no ens ha de sorprendre trobar simpatitzants de la llengua internacional entre els principals corrents del pacifisme de l'època: el pacifisme religiós, el pacifisme feminista, l'internacionalisme obrer, l'objecció de consciència al servei militar i a la guerra, o també el conegut com a pacifisme científic o intel·lectual.¹¹ O, fins i tot, entre els principals candidats al premi Nobel de la pau.¹² De la mateixa manera, la temàtica pacifista impregnava bona part de les trobades esperantistes de les primeres dècades del segle XX.¹³

GUERRES I PERSECUCIONS

Malauradament, les dues guerres mundials van posar a prova els moviments idealistes que treballaven per la concòrdia internacional. En esclatar la primera (1914–1918), els esperantistes hi van

7 Vegeu Garvía (2015).

8 Vegeu Alcalde (2013a). Vegeu també Alòs (2012) per al context català.

9 Vegeu Alcalde (en premsa).

10 Vegeu Alcalde (2013b).

11 Vegeu alguns exemples a Alcalde (2015a).

12 Els exemples en aquest sentit són nombrosos. El mateix Zamenhof en va ser candidat diverses vegades. L'esperantista austríac Alfred Fried va guanyar el guardó el 1905. Vegeu Alcalde (2018).

13 Vegeu Alcalde (en premsa).

Retrat de Llätzer Zamenhof als 19 anys (1879)

Des del pacifisme s'enten l'esperanto com una manera de posar en pràctica les teories de la no-violència

Malauradament, les dues guerres mundials van posar a prova els moviments idealistes que treballaven per la concòrdia internacional

5 Hi ha diversos estudis que analitzen la relació de Zamenhof amb el judaisme, des del ja clàssic de Maimon (1978) fins al més recent de Schor (2016).

6 Hi ha una bibliografia remarcable sobre la història dels projectes de llengües universals. Un primer recull important va ser el de Couturat i Leau (1903). Posteriorment, Drezen (1931) va proposar una anàlisi marxista del fenomen. Més recentment, Duličenko (2006) ha adoptat una perspectiva didàctica, Eco (1993) ha obtingut un cert reconeixement acadèmic, i Okrent (2009) ha aconseguit arribar al gran públic. En l'àmbit de la llengua catalana, Margais (2002: 17–30) en dona una visió general. Pel que fa a l'estudi de les propostes sorgides a l'estat espanyol, destaca l'aproximació rigorosa de Calero (1999).

respondre de diverses maneres.¹⁴ Per exemple, des de la neutral Suïssa, facilitant desenes de milers de comunicacions postals entre persones que vivien en països de bàndols enfrontats.¹⁵ Es tractava d'un internacionalisme pràctic, que va seguir visibilitzant-se en acabar el conflicte bèl·lic. Un dels esdeveniments més coneguts en aquest sentit té a veure amb els infants que patien privacions per la dura situació de postguerra. Responent a la crida dels coreligionaris o *samideans*¹⁶ austríacs, famílies aragoneses, valencianes, asturianes i catalanes van acollir 300 nens i nenes de la zona d'Estíria.¹⁷ Alguns d'ells s'hi quedarien a viure de forma permanent i tindrien descendència. És aquest episodi el que explica que dos mots d'arrel ben diferent, com són Massot i Kleiner, es pronuncïïn avui de forma inseparable.¹⁸

Posteriorment, les dictadures europees (i en altres llocs del món) fonamentades en un nacionalisme exacerbant van ser devastadores per als moviments socials que promovien la fraternitat entre les persones i entre els pobles. Règims com el nazisme i l'estalinisme, entre d'altres, van fer desaparèixer la majoria dels simpatitzants de la llengua internacional que hi havia al seu territori, incloent-hi la majoria dels membres de la família Zamenhof.¹⁹

Tanmateix, igual que havia passat a la primera guerra mundial, també la segona va permetre comportaments profundament humanitaris, que ens

recorden els valors de l'iniciador de l'esperanto. Destaquem la figura de Valdemar Langlet (1872–1960), que va tenir una vida plena d'aventures. Per exemple, va recórrer a cavall diversos països. Així va conèixer Lev Tolstoi i altres pioners esperantistes. Tant ell com la seva dona, la també esperantista Nina Borovko (1896–1988), han estat reconeguts com a Justos entre les Nacions per haver salvat milers de jueus a Budapest durant la segona guerra mundial, mitjançant un mecanisme diplomàtic que inspiraria a Raoul Wallenberg. Un altre esperantista reconegut com a Just entre les Nacions és el txec Premysl Pitter (1895–1976). Arran de la seva experiència en la primera guerra mundial s'havia convertit en un destacat activista del moviment pacifista internacional. Així, la seva estreta col·laboradora Olga Fierz (1900–1990) recordava com s'havien conegut als anys vint en una reunió de la *Internacional de Resistents a la Guerra*, on Pitter pronunciava una conferència en què defensava l'ús de la llengua internacional. Als anys quaranta, Pitter i Fierz (també Justa entre les Nacions) no només van salvar jueus i altres perseguits pel règim nazi, sinó que en acabar la guerra van protegir igualment centenars d'infants alemanys de les represàlies de la població txecoslovaca.²⁰

Més a prop en l'espai, la guerra civil espanyola també va ser un cop molt dur per als esperantistes, la majoria d'ells defensors de la democràcia i les llibertats.²¹ Tot i les seves conviccions pacifistes, alguns van entendre el context com un moment excepcional on calia fer tot el possible per aturar el feixisme. Us en donaré algun exemple. Ara fa vuitanta anys, en aquests turons que ens envolten, brigades de voluntaris de l'exèrcit republicà defensaven la serra del Montsec. Era un dels punts més importants del front del Pallars. Entre aquestes brigades

hi havia la columna anteriorment coneguda com a Columna Durruti, formada per joves llibertaris. Alguns encara no havien fet els 18 anys i feia poques setmanes que havien deixat els estudis a l'Institut Obrer de Barcelona per anar a combatre el feixisme. Un d'ells era el barceloní Eduard Vivancos, que explica en el seus diaris la seva sorpresa en trobar-se altres esperantistes al front, com per exemple el comandant del seu regiment, el també anarquista Ginés Martínez.²² A les trinxeres, l'Eduard donaria els seus primers cursos d'esperanto als seus joves camarades soldats, bona part dels quals van morir precisament en aquesta serra del Montsec.

El que va venir després és tristament conegut. Per a la majoria, dècades de dictadura i repressió. Per a centenars de milers de persones, exili i camps de concentració.²³ En un d'ells, a Bram, l'Eduard Vivancos va conèixer i va fer amistat amb un altre esperantista barceloní, en Jaume Grau Casas, a qui en aquest congrés hem volgut retre homenatge en ocasió de la publicació en esperanto dels seus textos escrits als camps de concentració francesos.²⁴ En ells, el gran poeta en esperanto, que ja havia conegut la presó durant el bienni negre pel seu compromís catalanista, explica amb una gran dosi de tendresa i humanitat la seva vida quotidiana en unes condicions terribles. Com sabem, la solidaritat esperantista internacional va ser un element clau que el va permetre sobreviure durant aquells anys, tot i la seva salut delicada. Val la pena rellegir els seus diaris en aquesta magnífica edició que s'ha presentat a Àger.

LES LLIÇONS DE 130 ANYS D'ESPERANTISME

De la història de Zamenhof i del moviment esperantista podem extreure'n lliçons útils per a un present que ens preocupa. Vivim en una societat

14 Vegeu Alcalde i Salguero (2018).

15 Vegeu Lins (2000).

16 *Samideà* (de l'esperanto "samideanoj") fa referència literalment a una persona amb qui es comparteix una idea. Sovint es fa servir entre els esperantistes per a parlar dels simpatitzants de la llengua internacional.

17 Vegeu Cortès (2011).

18 Fem referència aquí als orígens familiars de l'actor Joan Massotkleiner, lligats a aquesta història dels infants refugiats austríacs que van ser acollits a Catalunya i en altres territoris de l'estat espanyol.

19 Vegeu Banet-Forlanowa (2003) i Lins (2016).

20 Per a altres exemples en aquesta línia, vegeu Alcalde (2017a).

21 Vegeu Del Barrio i Lins (2007). Com expliquen els autors, hi havia esperantistes als dos bàndols de la guerra civil espanyola. Per al cas concret de Mallorca, vegeu Margais (2002).

22 Vegeu Vivancos (1937–1938).

23 Vegeu Montseny (1969), Benguerel (1970) i Roig (1977).

24 Vegeu Grau Casas (2017).

que segueix sent *eterne militanta*, que sembla que només sap resoldre els conflictes de forma violenta, com veiem en molts països. També a casa nostra n'hem vist lamentables escenes fa poques setmanes.²⁵ Davant aquesta situació, l'esperit d'intercomprensió mútua dels esperantistes segueix plenament vigent, tal com reconeix l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, és a dir, la UNESCO.

El 1945, tot just acabada la segona guerra mundial, representants dels països del món es van reunir a Londres i van aprovar la Constitució de la UNESCO. Com veurem, el preàmbul ja deixa veure fins a quin punt està lligada aquesta institució amb els objectius fonamentals de l'esperantisme. Comença així: "Atès que les guerres neixen en la ment de les persones, és en la ment de les persones on han d'edificar-se els fonaments de la pau". Es tracta d'una frase que li agrada molt a Federico Mayor Zaragoza, català il·lustre que va presidir aquesta institució durant dotze anys.

I segueix el preàmbul: "En el curs de la història, la incomprensió mútua dels pobles ha estat motiu de desconfiança i recel entre les nacions, i causa que els seus desacords hagin degenerat en guerra massa sovint"; una frase que podria haver escrit el mateix Zamenhof. El text parla també de la importància dels principis democràtics de la dignitat, la igualtat i el respecte mutu de les persones, i afirma que "l'àmplia difusió de la cultura i de l'educació de la humanitat per a la justícia, la llibertat i la pau són indispensables a la dignitat de la persona i constitueixen un deure sagrat que totes les nacions han de complir amb un esperit de responsabilitat i d'ajuda mútua". Per això considera que la pau "s'ha de fonamentar en la solidaritat intel·lectual i moral de la humanitat, assegurant per a tothom el ple i igual accés a l'educació, la possibilitat d'in-

vestigar lliurement la veritat objectiva i el lliure intercanvi d'idees i de coneixements." De nou ens trobem amb objectius que ressonen amb l'esperantisme. Continuant amb aquesta idea, els països "resolen desenvolupar i intensificar les relacions entre els pobles, a fi que aquests es comprenguin millor entre ells i adquireixin un coneixement més precís i veritable de les seves respectives vides". Es tracta d'aconseguir gradualment "mitjançant la cooperació de les nacions del món en les esferes de l'educació, de la ciència i de la cultura, els objectius de pau internacional i de benestar general de la humanitat".

Si hagués dit que aquest era el discurs que Zamenhof va pronunciar a Barcelona el 1909 durant la inauguració del congrés internacional, més d'un lector hauria somrigut confiat i hauria pensat que no calia tant de misteri; era evident que aquest era el pensament de l'iniciador de l'esperanto i que havia transmès al moviment esperantista. Tanmateix, és important recordar que l'iniciador de l'esperanto posava l'èmfasi en els individus i no pas en els estats.

La UNESCO va declarar solemnement el 1954 a Montevideo que els resultats assolits gràcies a l'esperanto en l'àmbit dels intercanvis intel·lectuals internacionals i en pro de l'apropament dels pobles corresponien als objectius i ideals d'aquesta institució. El 1985 a Sofia, una nova resolució de la UNESCO felicitava els esperantistes i demanava que els estats commemoressin el centenari de la publicació de la primera gramàtica de la llengua, que tindria lloc dos anys després. Des de fa uns quants mesos, la revista oficial d'aquesta institució es publica en les cinc llengües oficials de Nacions Unides, així com en portuguès i també en esperanto. No ens ha de sorprendre, per tant, que enguany la UNESCO hagi volgut commemorar la figura del Dr. Zamenhof en el centenari de la seva mort.

Hem parlat de sacrificis i comportaments ètics d'esperantistes, que ens haurien d'inspirar per als reptes

d'avui. Un dels més dramàtics és el cas dels refugiats, que igual que fa cent anys segueixen necessitant la nostra solidaritat.²⁶ Una solidaritat que els esperantistes catalans ja vam mostrar, per exemple, amb la població de Bòsnia durant el conflicte bèl·lic dels anys noranta i en la postguerra.²⁷ En general, la història de l'esperantisme ens ajuda a entendre la importància de la no-violència en moments excepcionals. Ens mostra també el potencial de la llengua, de la comunicació, d'escoltar-nos els uns als altres. I ens recorda la capacitat tan gran d'empatia que tenim i que de vegades oblidem.

El Dr. Zamenhof va morir enmig de la Gran Guerra, decebut d'un món que continuava resolent els problemes mitjançant la força, però també esperançant en les noves generacions que hi sobreviurien i que construirien un món més just. A la seva carta als diplomàtics del 1915, un dels seus darrers escrits públics, es revela com un pensador avançat al seu temps, proposant idees que trigarien dècades a complir-se, com la unió d'unes nacions europees que feia segles que lluitaven entre elles.²⁸ Ara bé, Zamenhof no era pas ingenu. Ja sabia que l'esperanto per si sol no posaria fi a tots els problemes del món. Per això proposava també una ètica universal en la qual l'element comunicatiu havia de ser complementat per principis morals de respecte i reconeixement de l'altre. Tampoc era ingenu en el sentit que no creia que les seves idees serien acceptades en poc temps. En un dels seus poemes més coneguts ho explica de forma molt gràfica i ens anima a seguir treballant amb paciència i esperança, persistint davant les dificultats i la incomprensió dels que ens envolten. *Els vostres néts us beneiran*.²⁹ Hi estem treballant.

26 Vegeu Alcalde (2015b) i Alcalde (2017b)

27 Vegeu Alòs (2012:15-16), on també se citen altres casos recents.

28 La carta als diplomàtics es pot llegir a Zamenhof (2006) i traduïda al català a Guerrero (2015).

29 Es tracta de *La vojo* ["el camí"], publicat el 1896.

25 Fem referència als atacs terroristes a Barcelona i a Sitges l'agost de 2017, però també a l'actuació de les forces de seguretat de l'estat durant el passat 1 d'octubre.

REFERÈNCIES

- Alcalde, Javier (2013a). “Pacifism”. Dins: Snow, David A. Della Porta, Donatella; Klandermans, Bert; McAdam, Doug (eds.) *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements. Blackwell Encyclopedias in Social Sciences*. Hoboken, Nova Jersey: Wiley-Blackwell.
- (2013b). “Esperanto kaj neperforto. El esperanto y la no violencia.” *Global Education Magazine*, 2, p. 60–64. Disponible a: <http://www.globaleducationmagazine.com/esperanto-kaj-neperforto>
- (2015a). “L’internacionalisme pràctic de l’esperanto durant la primera guerra mundial”. *Peace in Progress*, 24, p. 27–34. Disponible a: <http://www.nodo50.org/esperanto/artik121ct.htm>
- (2015b). “Quan Osona acollia refugiats d’Àustria”. *El 9 Nou*, 12 de setembre.
- (2017a). “El esperanto: humanista y revolucionario.” *Humanitat Nova*, 2, p. 17–21.
- (2017b). “Per Esperanto por la rifugantoj”. *La Ondo de Esperanto*, 278, p. 33–37.
- (2018). “La pacisma aliro”. Dins: Kiselman, Christer; Corsetti, Renato; Dasgupta, Probal (eds.) *Aliroj al Esperanto*. Dobřichovice: Kava-Pech, p. 9–24.
- (en premsa). “The Esperanto Movement and Pacifism in Zamenhof’s Time: a Special Relationship”. Dins: Gobbo, Federico; Feierstein, Liliana R. (eds.) *The Heritage and Legacy of Ludwik Lejzer Zamenhof: Between Judaism and Esperanto*. Berlín: Hentrich & Hentrich.
- ; Salguero, José María (eds.) (2018). *Antaŭ jarcento. Esperanto kaj la unua mondmilito*. París: SAT.
- Alòs i Font, Hèctor (2012). “Els esperantistes catalans. Un collectiu pacifista en un món global”. *ICIP Working Papers* 2012/03. Barcelona: Institut Català Internacional per la Pau. Disponible a: <http://bit.ly/162gNKj>
- ; Poblet i Feijoo, Francesc (2010). “Kataluna Antologio”. Dins: Poblet i Feijoo, Francesc; Alòs i Font, Hèctor (eds.) *Historio de Esperanto en la Kataluna Landaro*. Barcelona: Associació Catalana d’Esperanto.
- Banet-Fornalowa, Zofia (2003). *La pereintoj in memoriam*. Czeladź: Hejme.
- Benguereel, Xavier (1970) [1969]. *Els vençuts*. 3a ed. Barcelona: Orbis-62.
- Calero Vaquera, María José (1999). *Proyectos de lengua universal. La contribución española*. Còrdova: Universidad de Còrdova.
- Cortès i Braña, Lurdes (2011). “Els nens austríacs acollits a Osona (1920–1923)”. *AUSA*, 167, p. 209–247.
- Couturat, Louis; Leau, Léopold (1903). *Histoire de la langue universelle*. París: Hachette.
- Del Barrio, Toño; Lins, Ulrich (2010). “La utilització de l’esperanto durant la guerra civil espanyola”. Dins: Poblet i Feijoo, Francesc; Alòs i Font, Hèctor (eds.) *Historio de Esperanto en la Kataluna Landaro*. Barcelona: Associació Catalana d’Esperanto, p. 67–80. Disponible a: <http://www.nodo50.org/esperanto/artik68ct.htm>
- Drezen, Ernest (1931). *Historio de la Mondolingvo*. Moscou: Ekrelo.
- Dulićenko, Aleksandr (2006) [1990]. *En la serĉado de la mondlingvo aŭ interlingvistiko por ĉiuj*. Traduït del rus per Aleksandr Korjenkov. Kaliningrad: Sezonoj.
- Eco, Umberto (1993). *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Roma-Bari: Laterza. (Hi ha traduccions a diverses llengües, entre elles el castellà)
- Franquesa, Montserrat (2015). “Traduir a la llengua universal”. *Visat* 20. Disponible a: <http://www.visat.cat/articles/cat/138/traduir-a-la-llengua-universal.html>
- Garvía, Roberto (2015). *Esperanto and Its Rivals. The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Guerrero, Javier (2015). “La premsa en esperanto durant la Primera Guerra Mundial”. Traduït de l’esperanto per Pere Fornells. *Kataluna Esperantisto*, 362–363. p. 3–12. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/KatalunaEsperantisto/article/view/297663>
- Grau Casas, Jaume (2017). *Tagoj kaj ruinoj*. Traduït del castellà i comentat per Miguel Fernández. Madrid: SATeH. (N’hi ha també una edició en francès, *Ulysses dans la boue*, a càrrec de Marie-Hélène Mélendez)
- Korjenkov, Aleksandr (2009). *Homarano. La vivo, verkoj kaj ideoj de d-ro L.L. Zamenhof*. Kaliningrad/Kaunas: Sezonoj/Litova E-Asocio. (N’hi ha traduccions a diverses llengües, entre elles l’italià)
- Lins, Ulrich (2000). “The work of the Universal Esperanto Association for a more peaceful world”. *Esperanto Documents* 45 A. Rotterdam: Associació Mundial d’Esperanto.
- (2016) [1990]. *La danĝera lingvo. Studo pri la persekutoj kontraŭ Esperanto*. 3a edició. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio. (Està traduït a una desena de llengües; entre elles, en anglès, en dos volums editats el 2016–2017 per Springer).
- Maimon, Naftali Zvi (1978). *La kaŝita vivo de Zamenhof*. Tòquio: Japana Esperanto-Instituto.
- Margais, Xavier (2002). *El moviment esperantista a Mallorca*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Montseny, Frederica (1969). *El éxodo. Pasión y muerte de los españoles en el exilio*. Tolosa de Llenguadoc: Edicions Espoir.
- Okrent, Akira (2009). *In the Land of Invented Languages. Esperanto Rock Stars, Klingon Poets, Loglan Lovers, and the Mad Dreamers Who Tried to Build a Perfect Language*. Nova York: Spiegel & Grau.
- Poblet i Feijoo, Francesc (2008). *El Congrés Universal d’Esperanto de 1909 a Barcelona*. Barcelona: Associació Catalana d’Esperanto.
- ; Alòs i Font, Hèctor (eds.) (2010). *Historia de l’esperanto als Països Catalans*. Barcelona: Associació Catalana d’Esperanto.
- Roig, Montserrat (1977). *Els catalans als camps nazis*. Barcelona: Edicions 62.
- Schor, Esther (2016). *Bridge of Words: Esperanto and the Dream of a Universal Language*. Nova York: Metropolitan Books.
- UNESCO (1945). *Constitució de l’Organització de les Nacions Unides per a l’Educció, la Ciència i la Cultura*. Disponible a: <http://www.unescocat.org/fitxer/2417/constitUNESCOcatala.pdf>
- Vivancos, Eduardo (1937–1938). *Mi diario*. Inèdit.
- Zamenhof, Lazaro-Ludoviko (2006). *Mi estas homo. Originalaj verkoj de D-ro L.-L. Zamenhof*. Recull de textos compilats i comentats per Aleksandr Korjenkov. Kaliningrad: Sezonoj.

“ÉS DIFÍCIL PARLAR DE JUSTÍCIA OBSERVANT EL RÈGIM DE COMUNICACIÓ ACTUAL”

ENTREVISTA A ILONA KOUTNY

Xavier Alcalde

A partir d'aquest número comencem una secció nova en la qual entrevistarem persones que desenvolupen una tasca important relacionada amb l'esperanto en diferents universitats i també en altres institucions. Per a inaugurar-la hem escollit la professora Ilona Koutny, ànima dels estudis de postgrau en interlingüística de la universitat de Poznań, a Polònia, que enguany celebren el 20è aniversari. Es tracta d'un programa internacional impartit íntegrament en esperanto. En aquesta entrevista ens explica la història dels estudis i també ens confessa altres detalls més personals.

Ets una persona coneguda i reconeguda en l'àmbit esperantista i també entre els estudiosos i professors d'interlingüística, però potser els nostres lectors no et tenen ben ubicada. Podries explicar una mica d'on vens i el que has fet fins ara?

Vaig néixer a Budapest, la capital d'Hongria. Allà vaig fer els estudis universitaris. A més de matemàtiques i filologia francesa, vaig cursar l'especialitat d'esperanto a la Universitat Eötvös Loránd (ELTE). També em vaig doctorar en lingüística (1990) i vaig començar a elaborar programes d'ensenyament que feien servir la síntesi de la parla d'hongarès i esperanto per a aprendre llengües mitjançant l'ordinador. Durant tres dècades he investigat en diferents camps de la lingüística computacional. Així, m'he ocupat de la síntesi de la parla (per exemple, amb un col·lega vaig crear el sistema de síntesi de la veu en esperanto *Esparol*), de lexicografia i vaig contribuir al projecte de traducció automàtica DLT, que es co-

ordinava des d'Utrecht.¹ També la meua habilitació va tenir relació amb aquest àmbit, però això ja va ser a la Universitat Adam Mickiewicz, a Poznań, a Polònia.

Ara mateix en quins projectes estàs treballant?

Davant meu tinc la preparació dels materials del IV Simpòsium d'Interlingüística per a publicar, i després la sèrie de manuals per a les assignatures dels Estudis d'Interlingüística. Durant vint anys hem anat madurant els materials d'estudi, i tenim la intenció d'editar una sèrie de manuals per als estudiants i per als interessats en esperantologia i interlingüísti-

¹ *Distribuita Lingvo-Tradukado* [“traducció lingüística distribuïda”] va ser un projecte de recerca de l'empresa BSO (actualment Atos) a Utrecht, que cercava la traducció semiautomàtica entre una vintena de llengües, mitjançant un esperanto modificat (N. del T.). [Si no és diu el contrari, totes les notes al peu d'aquest text són obra de l'entrevistador i traductor, X.A.]

L'esperanto ja té un paper en relacions d'amistat d'arreu del món, però també pot tenir-ne un en la comunicació entre científics i especialistes

ca. L'edició de prova del primer manual acaba d'aparèixer en ocasió de la sessió d'interlingüística del propassat setembre. Es tracta d'*Interlingüística*, de Vera Barandovská-Frank, que ensenya aquesta matèria en els estudis des del bon començament (primer amb el títol de lingüística planificada). A aquest volum el seguirà un altre que es titularà *Comunicació i cultura*. Tinc intenció d'escriure també una descripció lingüística de l'esperanto, que és el que jo ensenyo. Fa molts anys vaig començar a escriure un diccionari de lingüística trilingüe (polonès, hongarès i esperanto) i és un projecte que m'agradaria continuar, si aconseguixo trobar el temps... I evidentment treballa perquè progressi bé el grup que acaba de començar els estudis de tres anys.

Deies que vas començar a aprendre esperanto a la universitat.

Sí, sempre m'han interessat les llengües, i havia sentit parlar de la facilitat de l'esperanto. Volia aprendre'l ràpidament per passar després a altres llengües, però em va captivar l'estructura flexible de l'esperanto (un sentiment de confort, en el sentit que la llengua s'adaptava a mi, no era pas jo qui m'havia d'adaptar a la llengua), així com l'ambient del departament d'esperanto que havia creat el professor Szerdahelyi el 1966 i que dirigí fins a la seva mort el 1987. Szerdahelyi buscava per als seus estudiants possibilitats interessants de recerca i els donava feines de traducció, redacció, etc. D'aquesta manera, el 1975 vaig poder passar un temps com a estudiant al CDELI,² la qual cosa en aquells temps era una cosa important, i per a mi va significar una experiència inoblidable. Allà també vaig aprendre a estimar la muntanya. A propòsit d'això, acaba de tenir lloc el 60è aniversari del CDELI, que ha celebrat també el seu fundador, Claude Gacond, el qual hi ha dedicat bona part de la seva vida.

2 Es tracta del Centre de Documentació sobre la Llengua Internacional, amb seu a La Chaux-de-Fonds, Suïssa (N. del T.).

Certament, Claude Gacond és una altra persona a qui haurem d'entrevistar ben aviat. Després de tornar de Suïssa vas continuar treballant amb el professor Szerdahelyi?

Després d'alguns anys de treball en el terreny de la lingüística computacional, el professor Szerdahelyi em va convidar a continuar la seva tasca a la universitat. Malauradament, va morir massa aviat, el 1987. Ja fa 30 anys d'això i potser ha arribat el moment de recordar el seu paper pioner en la fundació d'un ensenyament universitari complex sobre interlingüística i esperantologia, incloent-hi l'elaboració de programes d'estudis, diversos manuals de les assignatures i, en general, la introducció de l'esperantologia en la investigació científica, així com la seva presentació al món exterior dels lingüistes i professors.

Imagino que la seva mort prematura degué deixar alguns projectes inacabats.

A més de fer-me càrrec de les seves tasques a la universitat, vaig acabar també el diccionari hongarès-esperanto que havíem començat conjuntament (amb gairebé 65.000 unitats lèxiques, és un dels diccionaris d'esperanto més grans que hi ha), que finalment va poder veure la llum el 1996. Em dedicava a la lingüística de l'esperanto, així com a l'ensenyament de la llengua. Amb la meua col·lega Zsuzsa Varga-Haszonits, vam fundar l'àrea internacional d'esperanto, en la qual van graduar-se una desena de persones de diversos països que s'havien diplomats al màster sobre llengua i literatura d'esperanto de l'ELTE.

En algun moment, però, vas canviar d'universitat i de país i vas anar a parar a Polònia...

Arran d'un canvi en la meua vida privada (em vaig casar amb l'esperantista polonès Zbigniew Galor, a qui havia conegut com a estudiant durant un seminari d'interlingüística a Polònia)

el 1997 em vaig traslladar a Polònia. A la Universitat Adam Mickiewicz (UAM) a Poznań hi havia un departament d'hongarès i vaig començar a treballar-hi. Hi ensenyo llengua i lingüística hongaresa i des de 2010 en sóc la cap. De fet, enguany celebrem els 25 anys del departament d'hongarès organitzant una conferència internacional sobre filologia hongaresa.

En la Universitat Adam Mickiewicz, a més dels estudis d'hongarès, també vas reprendre l'esperanto.

A Poznań de seguida vaig començar a treballar sobre l'esperanto amb el suport del director de l'Institut de Lingüística, que en aquell moment era el professor Jerzy Bańczerowski. El 1997, el rector va acceptar la meua iniciativa per a crear uns estudis de postgrau d'interlingüística i el primer grup va començar l'any acadèmic 1998/99. Els estudis formen part de l'oferta acadèmica normal de la UAM. Aquest setembre hem celebrat també el 20è aniversari dels estudis.³

Estudis oficials de postgrau en esperanto! Explica'ns com funcionen. Imagino que els estudiants vénen d'altres països.

Els estudis tenen una durada de tres anys, que inclou una setmana de presència física a la UAM cada semestre. Aquest sistema requereix molta dedicació dels participants, que vénen de diversos països, fins i tot de diversos continents. En els darrers tres grups sempre hi ha hagut brasilers, en l'actual han vingut estudiants també de la Xina, Corea i Turquia. A més d'aquestes setmanes intenses caracteritzades pel bon ambient i per un seguit de conferències especialitzades (podeu trobar informació sobre cadascuna de les sessions a la pàgina web dels estudis), també és necessari treballar regularment a casa, llegint articles i portant a terme algunes tasques a distància, mitjançant la plataforma *Edukado.net*.

3 Se'n pot llegir un informe en diverses llengües a <http://www.amu.edu.pl/~interl> (N. del T.).

Teniu el suport econòmic d'alguna institució o fundació?

Esperantic Studies Foundation ajuda alguns estudiants a l'hora de pagar la matrícula. També mitjançant *Eduka-do.net* arriba una mica de suport per als estudiants. No obstant això, seria necessari un suport més gran, perquè els viatges són cars. Això es podria fer, per exemple, amb les associacions nacionals o les seccions nacionals de la Lliga Internacional de Professors Esperantistes. No hem d'oblidar que aquests estudiants podran fer una tasca útil per a l'esperanto al seu país d'origen. Afortunadament, algunes associacions esperantistes, com l'andalusa o la brasilera, contribueixen a fer que alguns estudiants puguin participar en aquests estudis. Hem de pensar que és un repte no només començar-los, sinó també acabar-los. En aquest sentit, el darrer grup ha estat molt eficient, i dels 26 estudiants que van començar, 11 han acabat en el termini previst i han aprovat el darrer examen i defensat la tesi de final d'estudis al setembre. Probablement altres estudiants ho faran més endavant.

D'altra banda, el projecte europeu Erasmus també facilita la col·laboració amb altres universitats. D'aquesta manera, hem pogut acceptar en els nostres estudis alguns col·legues de la universitat de Leipzig, com Sabine Fiedler i Cyril Brosch, o Kristin Tytgat, de la Universitat de Brussel·les. També Michael Farris i jo mateixa hem participat en activitats relacionades amb l'esperanto en aquesta darrera universitat gràcies al projecte europeu Erasmus.

Podries mencionar altres professors que col·laboren en aquests estudis?

Tot i que els estudis d'interlingüística tenen una situació estable a la universitat, només un altre col·lega, a part de mi, és professor titular. Es tracta de Michael Farris, que ensenya anglès en la universitat i lingüística general en els estudis. Els altres professors

han de viatjar igual que els estudiants per a les sessions des dels seus països d'origen i representant diverses universitats (per exemple, Vera Baranovska-Frank, Humphrey Tonkin, Aleksander Melnikov o Nicolau Dols, per mencionar els que han participat a la darrera sessió). La primera tesi doctoral sobre interlingüística que he dirigit, la va defensar Ida Stria el 2016. Arran d'això, un dels membres del tribunal, el professor Jerzy Bartmiński, fundador de l'escola sobre les imatges lingüístiques del món, es va començar a interessar per l'esperanto i ens va convidar a participar en el seu projecte. Com sóc coredactora de la revista *JKI*⁴ de lingüística de la universitat, els temes d'esperantologia són habituals entre els continguts de la revista, a la qual contribueixen sovint els professors esmentats i d'altres especialistes en aquesta temàtica, per exemple quan participen en els simpòsiums d'interlingüística.

Quina relació hi ha entre els estudis d'interlingüística i els simpòsiums d'interlingüística que tenen lloc també a Poznań?

Els simpòsiums d'interlingüística –organitzats cada tres anys, quan acaba i comença una nova promoció d'estudiants– atreuen més participants que els estudis de postgrau. Es tracta d'investigadors que no són necessàriament esperantistes, perquè hi ha tres llengües oficials: l'esperanto, l'anglès i el polonès. Prova d'això és el darrer simpòsium, que ha tingut lloc el setembre passat, amb més de 80 participants de 25 països diferents. Entre d'altres, hi ha hagut sessions sobre política lingüística, llengües planificades i diversos aspectes de l'esperantologia (lingüística, literatura i ensenyament). Podeu trobar-ne informació a la nostra pàgina web.

És cert, jo hi era i en dono fe; hi havia professors i investigadors no esperantistes. Teniu algun projecte concret per a facilitar aquest tipus de col·laboració?

Vinculat als estudis d'interlingüística, hi ha també un curs en anglès sobre comunicació internacional i llengües internacionals, que he ensenyat durant cinc anys amb el meu col·lega Michael Farris per als estudiants de l'Institut de Lingüística i als estudiants Erasmus. Així, l'amplitud dels temes en els cursos i als simpòsiums ens permet una col·laboració fructífera amb no esperantistes. Aquest és un tema important, hem de seguir mostrant els nostres resultats i les seves vinculacions amb altres àmbits als nostres col·legues lingüistes.

Aquest tema inevitablement ens porta a tractar les relacions lingüístiques a nivell internacional. Com veus el món pel que fa a la justícia lingüística?

És difícil parlar de justícia observant el règim de comunicació actual. L'anglès té un paper cada cop més gran en els més diversos àmbits de la vida: economia, ciència, turisme, cultura... El pitjor de tot és veure com els mateixos països es rendeixen a aquesta tendència, introdueixen l'anglès com a primera llengua estrangera (i obligatòria) a l'escola primària i cada vegada a una edat més primerenca. Per exemple a Polònia, ja en el primer any d'escola. D'aquesta manera, ja no tenim la possibilitat de proposar l'esperanto com una llengua d'aprenentatge fàcil abans de les altres llengües estrangeres. No obstant això, per a poder comunicar-se bé en anglès és necessari invertir-hi molts anys, de manera que sempre hi ha un gran percentatge de persones que queden excloses dels fluxos d'informació.

De la mateixa manera, en la universitat les publicacions científiques en anglès són més importants que les escrites en les llengües nacionals i als projectes de la Unió Europea sovint

4 "Llengua. Comunicació. Informació" (*JKI*, per les seves inicials en polonès), <http://jki.amu.edu.pl> (N. del T.).

és possible presentar propostes només en anglès. És estrany presentar, per exemple, articles sobre lingüística hongaresa o polonesa en primer lloc en llengua anglesa, per a un públic que no parla ni l'hongarès ni el polonès. Lògicament, cal donar a conèixer els resultats de les investigacions en altres llengües, així com la recerca en l'àmbit de l'esperanto, però l'ús que es fa actualment de l'anglès és desproporcionat.

En aquest context, quina funció podria jugar-hi l'esperanto?

L'esperanto ja té un paper en relacions d'amistat d'arreu del món, però també pot tenir-ne un en la comunicació entre científics i especialistes. És possible portar a terme projectes internacionals on participen esperantistes i que fan servir l'esperanto com a una llengua de comunicació interna. Un exemple n'és el projecte europeu *lingvo.info*, i per això també s'hi han afegit informacions sobre l'esperanto i en esperanto.⁵ El mateix succeeix amb el projecte MIME.⁶ Jo mateixa faig servir els meus contactes amb

5 *Lingvo.info* és un portal web multilingüe sobre diferents llengües d'Europa (N. del T.).

6 Finançat pel 7è programa marc de la Comissió Europea, el consorci MIME (Mobilitat i Inclusió en una Europa Multilingüe) està format per 22 departaments universitaris de 16 països, coordinat pel professor François Grin, de la Universitat de Ginebra (N. del T.).

investigadors esperantistes per a ampliar el cercle de col·laboradors que contribueixen a la revista *JKI*,⁷ de què sóc coredactora. La interlingüística i l'esperantologia són temes que hi surten habitualment. Fins ara, tots els articles han tingut un resum en esperanto, i des de 2017 també és possible publicar-hi articles escrits en esperanto.

Ets optimista pel que fa al futur de l'esperanto? Quins són els reptes actuals del moviment esperantista?

Cent per cent optimista pel que fa al moviment esperantista, no en sóc pas. Hi ha tantes possibilitats al món, que l'esperanto es perd entre elles. Ja no és una finestra al món, com ho havia estat una vegada, per exemple, en els països socialistes. Les persones volen portar a terme allò que els interessa, i l'esperanto no dona un benefici immediat. A més, el món ha d'afrontar grans problemes i reptes, com les guerres, els moviments migratoris, les catàstrofes... Podria ajudar-hi l'esperanto? De quina manera podríem arribar a acords pel que fa a la llengua?

No obstant això, hem de continuar els nostres esforços. Sabem que l'esperanto pot ser útil a una escala més gran. Fins i tot podria tenir una utilitat econòmica, com va demostrar el 2005 l'informe Grin, originàriament anomenat "*L'enseignement des*

7 <http://jki.amu.edu.pl>

langues comme politique publique" (L'ensenyament de llengües com a política pública). L'ensenyament de llengües i la comunicació internacional costarien menys diners i serien més eficients. El moviment esperantista hauria de trobar més possibilitats per a atreure les persones interessades, facilitant un major ús de l'esperanto, per exemple en el turisme i el comerç. Si els que comencen a aprendre la llengua no troben el seu lloc entre els parlants de l'esperanto, es perden. En aquest sentit, què podem oferir als centenars de milers de persones que han començat a aprendre esperanto amb Duolingo, més enllà d'algunes converses a Ekparolu? És una llengua interessant, que s'aprèn fàcilment. Molt bé, però i després què?

Què diries a una persona que acaba de descobrir l'esperanto?

Que gaudeixi de la flexibilitat de la llengua, la diversitat de perspectives de la seva cultura i la internacionalitat de la comunitat lingüística! I que si vol profunditzar en el seu estudi, que s'apunti als Estudis d'Interlingüística de Poznań!

I ja per acabar... has tingut relació amb la cultura catalana?

Fa molts anys vaig ser a Barcelona, que em va agradar molt. Ja seria hora de tornar-hi! Ara tenim un professor català al curs de fonètica, en Nicolau Dols, de les Illes Balears. Presenta aquesta disciplina als estudiants d'una forma seriosa, però amb bon humor.

Saluton! Ĉu vi volas lerni Esperanton?*

* [Hola! Vols aprendre esperanto?](#)

informa-te'n a www.esperanto.cat

Pedro M. Martín Burutxaga

Petit refranyer català-esperanto Malgranda proverbaro kataluna-Esperanto

Pròleg de Víctor Pàmies i Riudor
Antaŭparolo de André Cherpillod

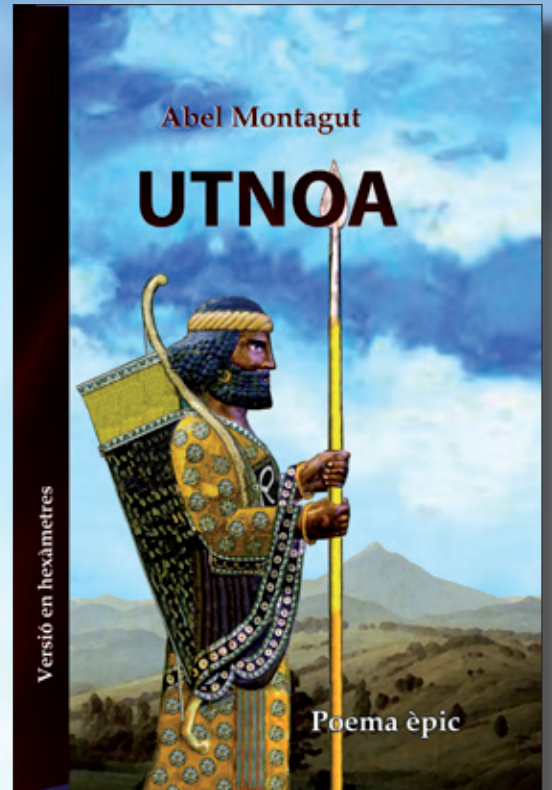

Els refranys són una de les manifestacions més interessants de la cultura popular. A través d'ells ens arriba fins avui l'experiència acumulada per generacions passades. Les seves frases curtes i contundents condensen en poques paraules els coneixements pràctics de segles.

En aquest recull trobareu un bon nombre de refranys catalans, els podreu comparar amb els seus equivalents en la llengua internacional esperanto i veureu com aquestes petites perles de saviesa tenen una base universal comuna.

Proverboj estas unu el la plej interesaj elmontoj de popola kulturo. Tra ili ni ricevas hodiaŭ la spertojn akumulitajn de antaŭaj generacioj. Iliaj mallongaj kaj trafaj frazoj resumas en malmultaj vortoj la konojn de jarcentoj.

En ĉi tiu kolekto vi trovos grandan nombron da esperantaj proverboj, vi povos ilin kompari kun iliaj ekvivalentoj en la kataluna kaj vi vidos kiel tiuj etaj perloj de saĝeco havas komunan universalan bazon.

Les epopeies clàssiques van ser possibles en primer terme perquè es van construir sobre la base de mitologies generalment conegudes i respectades: els déus i herois grecs (Homer); la fundació de Roma (Virgili); el cristianisme anterior a la reforma (Dante); el cristianisme posterior a la reforma (Milton); l'exploració patriòtico-gloriosa de regions del món desconegudes (Camões), etc. On podríem trobar, en la nostra època, una mitologia suficientment vigorosa que fes possible una epopeia contemporània? On, si no és en la ficció científica, aquesta forma artística que ha florit, evolucionat i s'ha popularitzat durant aquest segle? Un segle en el qual l'adoració envers la Ciència competeix intensament amb adoracions de tipus religiós, i durant el qual s'ha iniciat també l'exploració d'una regió desconeguda: el cosmos?